

Kulturmiljövärden utan synintryck,

en studie med synskadade

Hedvig Bellberg

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2010:13

Kulturmiljövärden utan synintryck, en studie med synskadade

Hedvig Bellberg

Handledare: Ola Wetterberg

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>
Fax +46 31 7864703
Tel +46 31 7864700

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2010

By: Hedvig Bellberg
Mentor: Ola Wetterberg

Cultural heritage environment values without visual impressions,
a study with visually impaired

ABSTRACT

This graduate thesis takes its hold in an idea that many values, in cultural heritage environments, other than the ones that can be seen with the eyes are as important for the experience of the environment as the visual ones; however the environments are usually defined by values that can be experienced visually!

Interviews were held with four visually impaired persons. This to get a better understanding for how big part other sense modalities play in the experience of the cultural heritage environments. Questions were asked about what the visually impaired especially value in cultural heritage environments and what is of value for preservation. Also what can be done to make the environments more impressive for them, how they experience the material part of the heritage, architecture, shape and color and with what senses they primarily remember. Furthermore the thesis aims to draw attention to how value definitions made by the conservation field affects the experience of the environments and therefore the accessibility for visually impaired. Through the interviews many similarities between what visually impaired and sighted people values have been shown. Visually impaired people stand a somewhat less of a chance experiencing visually oriented objects but can often make a picture based on information and memory in their mind, therefore the esthetical values can be appreciated even by the blind. The senses seem to be widely connected and a person, sighted or blind, can visualize forms through touching them. The visually impaired many times wish to touch and learn about the environments through descriptions – and they do want to visit the environments! Models are shown to be a good way of learning what shape an environment has. Interesting enough color information was sometimes of great value. An important factor to consider is that preservation should contain preservation for all senses. What is preserved should be preserved so that it can be experienced with other senses than the visual sense. If an environment is easy and logical to understand and has good accessibility, from a visual impairment point of view, the existential experience becomes much stronger.

Title in original language: Kulturmiljövärden utan synintryck, en studie med synskadade

Language of text: Swedish

Number of pages: 54

Keywords: cultural heritage environment, values, visually impaired, experience, senses

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—10/13—SE

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Problemformulering	7
1.3 Syfte	7
1.4 Relevans	8
1.5 Frågeställningar	8
1.6 Teoretisk referensram	9
1.6.1 Begreppsförtydliganden	10
1.7 Forsknings- och tillämpningsläge	14
1.8 Avgränsning	14
1.9 Metod och material	15
1.10 Källmaterial	16
2 TILLGÄNGLIGHET	17
2.1 Utdrag ur lagar, förordningar och riktlinjer för tillgänglighet	17
2.1.1 Plan- och bygglagen, PBL, (1987:10)	17
2.1.2 Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVL (1994:847)	18
2.1.3 Förordningen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVF (1994:1215)	19
2.1.4 Lagen om kulturminnen m.m., KML (1988:950)	19
2.2 Riktlinjer för tillgänglighet för synskadade personer i byggd miljö	19
2.3 Exempel på tillgänglighet för synskadade personer i kulturmiljöer och inom museisektorn	20
3 ORIENTERING I SYNSKADOR	21
3.1 Synskadade i Sverige	21
3.1.1 Taktil skrift	21
3.1.2 Daisy-format	22
3.2 Något om innebörden av att vara blind	22
3.2.1 Upplevelseformer	23
3.2.2 Hur synskadade kan orientera sig	25
3.2.3 Föreställningar om synsinnets karaktär hos de som aldrig sett	28
4 INTERVJUER OM KULTURMILJÖVÄRDEN	30
4.1 Uppsatsens intervjumaterial	30
4.2 Analys av uppsatsens intervjumaterial	38
4.2.1 Förslag till förfining av upplevelsen	40
4.3 Resonemang kring intervjumaterialet genom huvudlitteraturen	41

5 AVSLUTANDE DISKUSSION	45
6 SAMMANFATTNING	48
7 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	51
7.1 Otryckta källor	51
7.1.1 Informanter	51
7.2 Tryckta källor och litteratur	51
7.2.1 Litteratur	51
7.2.1.1 Litteratur, andrahandskällor	52
7.3 Vardagstryck	52
7.4 Internetreferenser	52
7.5 Illustrationsförteckning	54

1 INLEDNING

Denna uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen har författats under vårterminen 2010 och omfattar 15 högskolepoäng på det Bebyggelseantikvariska programmet vid Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård.

I det första kapitlet ges en inledning till studien och valet av ämne belyses.

1.1 Bakgrund

Som utgångspunkt för detta arbete ligger en idé om att flera andra värden i kulturmiljöer än de som är rent visuella, således de värden som kan uppfattas visuellt (genom synintryck), har lika stor betydelse för upplevelsen av miljön som de visuella.

För att undersöka det väcktes tanken om att människor som inte kan se kan bidra med sina uppfattningar om detta för att definiera dessa värden på ett rättvisande sätt i en studie.

Det är inte alltid estetiska värden som bestämmer värdet av en plats – exempel finns på miljöer ganska oestetiska för ögat – men ändå är synintrycket så centralt i värderingen av en kulturmiljö. Restaureringsprinciper utgår många gånger från sådana riktlinjer som att mycket noga utvalda nya detaljer är bättre än slarvigt utbytta delar även om funktionen i slutändan är likvärdig. Det visuella intrycket är således viktigt i hanteringen av det bevarandevärda vilket också medför att en stor del av den byggda miljön är utpräglad synbetingad.

1.2 Problemformulering

Kulturmiljöer är till övervägande del definierade enligt värden som vi kan uppfatta visuellt, som ofta urskiljs genom estetiska ideal. Exempel på synliga, mätbara värden, återfinns i materiella ting – i det som är mycket gammalt, i autentiska exemplar, i enstaka föremål och i arkitekturstilar i den byggda miljön.

Genom att försöka få kunskap om synskadade människors relation till kulturmiljöer, kan vi få insikt om huruvida miljöerna, så som de är definierade och presenterade idag, alls finns till för de människor som inte kan se. Bland annat immateriella värden i kulturmiljöer kan bära på värdefull information för alla, som bör beaktas i bevarandet av miljöerna, och det kan finnas platser lämpade att definiera utefter andra än visuella värden.

Den medvetenhet kring social hållbar utveckling som idag formas i Sverige går att knyta an till den kulturmiljövårdande sektorn. Det finns en uttalad strävan att anpassa våra kulturmiljöer till alla som i hög grad är aktuell. Händelsevis är vårt kulturarv inte hela svenska folkets utan utpräglad för den seende delen av befolkningen.

1.3 Syfte

I studien avses att genom intervjuer med fyra synskadade personer identifiera eventuella *likheter* och *skillnader* mellan synskadades och seendes *upplevelser* av kulturmiljöer. Syftet är dessutom att resonera kring hur olika *sätt att presentera samt definiera kulturmiljöer* samspelar med olika sätt att uppleva, och vilka konsekvenser detta får för synskadades tillgänglighet till kulturmiljöer. Som utgångspunkt för fortsatta studier är det övergripande och långsiktiga syftet att förstå hur definiering av kulturmiljöer kan göras efter andra värden än de som kan uppfattas visuellt.

1.4 Relevans

Det finns en önskan om att denna studie skall kunna användas som stödmaterial för framtida projekt i arbetet med att tillgängliggöra och värdebedöma historiska kulturmiljöer så att de uppmuntrar till besök av fler brukare, samt att alla samhällsgrupper känner sig välkomna till dessa platser för att de angår dem. Med hjälp av den här sortens studie kan vi eventuellt bättre förstå hur stor roll andra sinnesintryck spelar för upplevelsen av en plats. I utformandet av kriterier/riktlinjer för tillgänglighet kan lärdom dras av en studie av detta slag. På det sätt synskadade ger uttryck för det som innefattas i begreppet kulturarv, som eventuellt skiljer sig från det sätt på vilket seende definierat det i kulturmiljöer, bör leda till reflektion och hänsynstagande i preciseringen av kulturmiljöerna. En studie av denna sort kan gagna alla som har ett intresse för historiska miljöer då den hållbara utvecklingen är att tillgängliggöra dem på bästa möjliga sätt, med hänsyn till och kunskap om dess brukare.

1.5 Frågeställningar

Frågeställningarna nedan är ställda för att utforska vad kulturmiljöer betyder när man inte kan se dem; för att få en förståelse för hur upplevelsen av dem ter sig utan tydliga visuella intryck.

Den sista frågeställningen är inte ställd till de fyra informanterna.

- Vilka *värden* utpekar en synskadad i en kulturmiljö, utöver att den är fysiskt tillgänglig?
- Vad är viktigt för en synskadad ur just *bevarandesynpunkt* i kulturmiljöer, vad skall *föras vidare* till kommande generationer?
- Vad skulle en synskadad uppskatta *lades till* i kulturmiljöer så att de blir mer upplevelsebara/rika?
- Vad upplever en synskadad av det *materiella* bevarandet; hur upplever en synskadad *form* på byggd miljö och hur stora miljöer har en synskadad en *bildupplevelse* av samt hur är relationen till *arkitektur* och vilken är uppfattningen om *färg*?
- Hur stor roll spelar det *berättade* och det *nedtecknade* för en synskadad om en plats som en kulturmiljö? Är den muntliga och skriftliga tradition som det institutionaliserade kulturarvet bär på till fördel för en synskadad då hon/han möjligen är mer beroende av kulturarvet som berättelser?
- Med *vilka sinnen minns* en synskadad sin historia och betydelsefulla platser eller episoder, och finns det någon plats med ett särskilt värde?

Samt:

- Hur påverkar kulturmiljövårdens sätt att *presentera* och *definiera* kulturmiljöer upplevelsen av och därmed tillgängligheten till kulturmiljöer för synskadade?

1.6 Teoretisk referensram

Uppfattningen om kulturmiljöer och uppslaget till detta essämotiv har sprungit ur utbildningen till bebyggelseantikvarie och genom studierna har en förståelse för just bevarandet av kulturmiljöer utvecklats.

Olika mallar för att definiera värden i kulturmiljöer finns. Axel Unnerbäck¹ begreppsliggör värden intressanta att nämna för att de används i bedömning av kulturmiljöer och flera är utpräglade synfokuserande. Modellen preciserar värden i tre grupper.

Dokumentvärden, som beskrivs som de värden byggnaden/miljön genom sin existens berättar om; byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, patina, arkitekturhistoriskt värde, samhällshistoriskt värde, socialhistoriskt värde, personhistoriskt värde samt teknikhistoriskt värde.

Upplevelsevärden, som innebär upplevelser av byggnader/miljöer och kan vara såväl självständiga som förstärkande värden; arkitektoniskt värde, konstnärligt värde, patina, miljöskapande värde, identitetsvärde, kontinuitetsvärde, traditionsvärde samt symbolvärde.

Förstärkande/övergripande värden, som kan kopplas till föregående kategori utgörs av kvalitet, autenticitet/äkthet, pedagogiskt värde, tydlighet, sällsynthet och representativitet.²

Vid en närmare eftertanke finns inom kategorierna i högsta grad synbetingade värden, även om där också redovisas immateriella värden. Immateriella värden anser jag dock även kunna vara synbetingade, se vidare 1.8. Estetiska värden, så som arkitektoniskt värde, konstnärligt värde och patina är särskilt poängterande ur synbetingad aspekt, men även de mer dokumenterande arkitekturhistoriskt värde, teknikhistoriskt, autenticitet/äkthet och kvalitetsvärde verkar främst möjliga att avgöra med hjälp av synintryck. Ett föremåls patina avgörs ju både av hur ytan känns, ser ut och om föremålet möjligen är ett original, alltså är patina ett slags kvalitetsvärde, men patina kan eventuellt inte avgöras utan ett visuellt intryck.

Begreppet kulturmiljö har sedan senare delen av 1900-talet varit ett ledord för det i den fysiska omgivningen som formats av mänsklig aktivitet. En kulturmiljö är en plats eller ett område som antingen innehåller nyare eller äldre värden så som byggnader, strukturer, lämningar, spår och ting. En kulturmiljö är i det närmaste vilken miljö som helst värdefull för sin skapnad. Begreppet innefattar kända platser i världen så som Giza med pyramiderna i Egypten och objekt som Eiffeltornet i Paris, Frankrike. I Sverige kan exempel tas så som Bohus Fästning vid Kungälv utanför Göteborg, Skansarna, Kronhuset och Botaniska Trädgården i Göteborg, Stockholms slott och Drottningholms slott och park, samt övriga slott, kyrkor och andra byggnader. Även personliga helhetsmiljöer, så som bekanta ställen som på olika sätt speglar vår historia, platser man ofta besöker och skapar ett värde kring, kan utgöra kulturmiljöer. Denna uppsats behandlar institutionaliserade kulturmiljöer i teorin för att skapa ett fattbart hanteringsperspektiv. Inga platsstudier har genomförts så fokus är inte lagt på utvalda kulturmiljöer.

Kända kulturmiljöer har karaktäriserats och värderats utifrån det som utpekar de värden vi uppfattar. Att de preciserats som kulturmiljöer har bland annat med människans minne om historien att göra. Även om en kulturmiljö inte alltid är tjuvig för ögat eller bevarandevärd för någonting estetiskt elegant, och miljöerna många gånger besitter värden som inte är visuella, förklarar vi ofta materialen genom våra synintryck. Det är inte alls konstigt, 80 procent av våra intryck tar vi in med synen, om vi är seende.³ I varje bedömning gör vi

¹ Unnerbäck (2002)

² Ibid s. 24-25

³ Internet 1, Internet 2

därför ett urval baserat på det vi ser – samtidigt som vi hör, känner, doftar och smakar. Föreställer vi oss att vi inte kan se det vi värderar kommer kanske andra betydande element lyftas fram. Ofta används det bredare begreppet kulturarv för att täcka in det immateriella kulturarvet som utgörs av bland annat minnen och berättelser, lika viktiga att slå vakt om i historieskrivningen som det materiella kulturarvet.

Teorin för denna uppsats hänger ihop med ett antagande om att synskadade upplever viktiga värden i kulturmiljöer utan att se dem. Vilka dessa är och om skillnader råder mellan de värden seende definierat och de värden synskadade belyser kan undersökas i intervjuer med synskadade. I denna studie har utförda intervjuer skett utanför definierade kulturmiljöer.

Hur sinnena producerar kunskap om vår omvärld och relationen mellan synen och de övriga sinnena kommer till viss del att illustreras i studien. Hur blinda minns och upplever är därför viktigt att göra sig en föreställning om.

Gunnar Karlsson beskriver ingående blindas ”vara i världen”.⁴ Karlsson är docent, legitimerad psykolog/psykoterapeut och psykoanalytiker i Stockholm och hans forskning har framför allt beskrivits utifrån ett fenomenologiskt-psykologiskt perspektiv. Karlssons forskning har använts som huvudkälla för min egen förståelse för de synskadades världsbild. För att vara tillräckligt insatt i hur ett resonemang kan föras om studiens undersökningsalster – som ligger inom fältet för kulturmiljövård, tillgänglighet och upplevelsevärden, och samtidigt ur synskadades perspektiv – studerades hans text mer ingående. Vidare återknyts till Karlssons forskning i kapitel 3.

Studien tar även stöd i arkitekturforskning som behandlar rumsupplevelse, bland annat genom Inger Bergströms forskning.⁵ Vid tiden för denna, på mitten av nittioalet, var Bergström doktorand vid institutionen för form och teknik på Chalmers tekniska högskola i Göteborg. Hon resonerar kring vari upplevelsen ligger av arkitektur. Även till Bergströms text återknyts i kapitel 3. Med intervjuerna som genomförs inom ramen för denna studie kan det vara intressant att se om något stämmer överens med hennes forskning eller om det är mycket som skiljer sig åt.

För att ge nyansering åt ovanstående huvudkällor görs jämförelser mellan ovanstående författares texter och några ytterligare som tar upp rumsupplevelse, orientering och sinnesfilosofi. Med denna teoretiska inledning är förhoppningsvis en grund lagd för läsaren att uppskatta och förstå den påföljande diskussionen som uppsatsen har.

1.6.1 Begreppsförtydliganden

I följande underpunkter beskrivs uttryck som är centrala för uppsatsens ämne och återfinns i texten. Om inte annat anges är källan Nationalencyklopedin.

Kulturmiljö: Kulturmiljö definieras så som det samlade uttrycket för människans immateriella och materiella påverkan på miljön. Under 2000-talet har kulturmiljö diskuterats utifrån ett allt vidare och medborgarfokuserande kulturarvsbegrepp.⁶

⁴ Karlsson (1999)

⁵ Bergström (1994)

⁶ Internet 3

Synsvag, synskadad, blind: *Blindhet, amauros*, betyder oförmåga att se. Funktionell blindhet definieras som avsaknad av ledsyn, dvs. oförmåga att vägleda sig på främmande platser. Numera används även termen grav synskada. Termen synskadad används om grupperna synsvaga och blinda.⁷

Synskada definieras som synnedstättning som ger stora svårigheter att läsa tryckt text i till exempel en dagstidning samt svårigheter att orientera sig rumsligt. Vid synskada är synskärpan mindre än 0,3 på det bästa ögat trots korrektion med lins. Vid grav synskada har personen inte ledsyn och kan inte orientera sig i främmande miljö med synens hjälp.⁸

I den här uppsatsen använder jag mig av termen synsvag för de informanter som ser mycket dåligt och termen synskadad för de informanter som inte ser alls eller endast kan urskilja lite ljus. I uppsatsen förekommer termen blind då jag refererar till litteratur som använder termen blind.

Sinne: *Sinne* är förmåga att omvandla fysiska eller kemiska retningar till sinnesupplevelser. I hjärnan analyseras sinnesintrycken, vilket resulterar i en inre bild av verkligheten, organiserad så att vi kan utföra ändamålsenliga handlingar.⁹

Perception: *Perception* eller *vareseblivning*, är mental tolkning av förnimmelser producerade av stimuli från omvärlden, och den grundläggande funktion genom vilken levande varelser håller sig informerade om omgivningen. Perception resulterar i en inre bild av omgivningen, vilken är organiserad så att vi kan forma ändamålsenliga handlingar. Förmågan till perception har utvecklats i samband med förmågan till rörelser. Att röra sig utan perception är farligt, och nyttan med perception (till exempel att veta att en fara nalkas) är relaterad till möjligheten att reagera (till exempel genom att hastigt dra sig undan).

Inom filosofin är huvudproblemet relationen mellan perception och den materiella världen. Åsikterna har gått från en direkt (naiv) realism via en representationalistisk eller kausal realism till en ren fenomenalism, som helt bestrider att det existerar materiella ting oberoende av våra sinnesintryck.¹⁰

Visuell: *Visuell* definieras som det som kan uppfattas med synen; som rör synen eller synsinnet.¹¹

Synsinne: *Synsinne, syn*, definieras som människans (inklusive djurens) uppfattning av ljus (elektromagnetiska svängningar i våglängdsområdet 300–800 nm).

De flesta djur har ögon med ljuskänsliga celler innehållande ljuskänsliga synpigment, vilka sänder signaler till nervsystemet. Enkla typer av ögon uppfattar ljus och mörker men ger inte bildsyn. Impulser från synnerverna påverkar förutom den medvetna synen bl.a. pupillrörelser och biologiska dygnsrytmer. Den medvetna synen förmedlas hos oss av storhjärnans syncentrum längst bak i nackloben. Där analyseras signalerna från näthinnan i flera steg av olika grupper av nervceller som reagerar på bl.a. konturer, färger eller rörelser.

⁷ Internet 4

⁸ Internet 5

⁹ Internet 6

¹⁰ Internet 7

¹¹ Internet 8

Resultatet sätts samman till en helhetsbild, där vi dels ser var vi befinner oss i relation till vår omvärld, dels känner igen föremål, platser och personer.¹²

Luktsinne: *Luktsinne* är ett kemiskt sinne, placerat högt upp i näshålan, som verkar framför allt på avstånd. Människan har ca 1 000 olika typer av luktsinnesceller; varje typ har en egen typ av luktreceptor som registrerar bara ett begränsat antal doftämnen. Lukter förmedlas via luften.¹³

Smaksinne: *Smaksinne, gustus*, är ett kemiskt sinne som framför allt reagerar på ämnen i födan. Smaksinnet används i regel över korta avstånd. Smaker förmedlas via vattenlösningar. Människan har på tungans yta smaklökar med smaksinnesceller som reagerar på de fem smakkvaliteterna *sött, salt, surt, beskt* och *umami*. Alla smaker kan kännas på tungans alla delar.¹⁴

Känselsinne: *Känselsinne* är ett sinne som registrerar mekanisk påverkan (beröring, tryck, vibrationer, sträckning) samt temperatur och i vidsträckt bemärkelse även smärta. Känselsinnet finns i huden och i vissa inre organs fria nervändar och i olika typer av känselkroppar som registrerar typer av mekaniska retningar. I likhet med andra sinnesreceptorer anpassar sig känselkroppar snabbt och sänder inte lika många nervsignaler vid kontinuerlig stimulering som vid förändringar.¹⁵

Hörselsinne: *Hörselsinne* är förmåga att uppfatta ljud (tryckvariationer). Ljudvibrationerna går via ytterörat och hörselgången mot trumhinnan. Där överförs de till mellanörats hörselben, till vätskan i innerörats snäcka och slutligen till hårcellerna i hörselorganet. Hårceller på olika ställen i snäckan reagerar starkast på ljud av olika frekvens. Via hörselnerven leds impulser från hårcellerna till hjärnan, där impulserna bearbetas och jämförs, vilket gör det möjligt att urskilja ljud med olika frekvens, styrka och varaktighet samt att ange ljudkällans läge.¹⁶

Estetik: *Estetik* definieras som läran om varseblivning och sinneskunskap, och en term som används i många, delvis besläktade, betydelser inom till exempel filosofi, konst och litteratur. Med estetik avses främst studiet av det sköna och dess former och alternativ (kontraster) inom olika konstarter och i naturen. Här ingår även studiet av de estetiska objektens och de estetiska värderingarnas natur och av problem, begrepp och förutsättningar vid tal om konst och konstupplevelser i vid mening. Estetik som vetenskap sammanfaller därför delvis med de olika konstvetenskaperna, med till exempel psykologi och sociologi och har även mycket gemensamt med den filosofiska etiken (värdeteorin). Det förekommer också en empirisk estetik, som undersöker exempelvis estetiska preferenser och skönhetsupplevelser, samt faktorer som påverkar dessa.¹⁷

¹² Internet 9

¹³ Internet 10

¹⁴ Internet 11

¹⁵ Internet 12

¹⁶ Internet 13

¹⁷ Internet 14

Värde: *Värde* är ett allmänspråkligt och filosofiskt begrepp. Något kan vara ett värde eller ha ett värde. Det som har (positivt) värde, till exempel trygghet, är därmed ett värde. Företeelser tillskrivs olika värde genom såkallade värdeomdömen.¹⁸

Autenticitet: Begreppet *autenticitet* inbegriper en rad faktorer enligt Unnerbäck, från en objektivt konstaterbar äkthet och orördhet till en mera subjektiv upplevelse av äkthet och ålder; här nära förknippat med vissa upplevelsevärden, framför allt patina. Autenticitetsbegreppet innefattar både helhetsbilden och nyanserna i de små detaljerna. Detta gör att autenticitet nästan alltid är ett relativt begrepp.¹⁹

Autentisk, är enligt Wikipedia något som verkligen existerat (på det sätt som påstås).²⁰ Fritt översatt från danska Wikipedia innebär *autenticitet*, (*äkthet*), ett fastställande av *originalitet* och bekräftelse av detsamma, det vill säga att ett påstående om identitet, eller äkthet hos konst är sant och trovärdigt.²¹

Immateriell: *Immateriell* definieras som abstrakt, okroppslig, andlig; som inte är av fysisk, materiell natur.²²

Immateriella kulturarv, är exempelvis berättelser, minnen, folkmusik, dans, hantverk, och språk som överförs mellan generationer.

Unesco antog vid sin generalkonferens 2003 en konvention för skydd av det immateriella kulturarvet (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*) som Sverige just nu planerar att ansluta sig till. På uppdrag av regeringen har en arbetsgrupp arbetat fram en rapport om hur konventionen kan ratificeras och genomföras i Sverige. Den 30 november 2009 lämnades rapporten *Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet* till regeringen.

Ett immateriellt kulturarv, enligt konventionstexten, är ett kulturarv som överförs mellan generationer. I första hand skall kulturarv som är hotade säkerställas. Konventionens syften berör områden som bevarande, dokumentation, kunskapsöverföring, information, utbildning, forskning, förmedling och internationella samarbeten. Den ställer också krav på att förteckningar över immateriella kulturarv ska upprättas.²³ Se även vidare i 1.8, avsnittet om immateriella kulturarv.

Fenomenologi: *Fenomenologi*, (av grekiska *phainomenon*, det som synes) är enligt Wikipedia en teori och metod inom filosofin, läran om fenomen och väsen. Inom fenomenologin studeras särskilt förhållandet mellan varseblivningen och objekten för varseblivningen, samt att den söker förklara eller beskriva idéer och väsen *för oss*, så som de ter sig för oss. Fenomenologin studerar därför inte primärt kausala (orsaksmässiga) samband mellan objekt. Poängteras bör att man inom fenomenologisk filosofi *inte* hävdar att ren kunskap om "tinget i sig" kan nås, eftersom all kunskap medlas via erfarenheten av den, det vill säga "tinget för oss."²⁴

¹⁸ Internet 15

¹⁹ Unnerbäck (2002) s. 99

²⁰ Internet 16

²¹ Internet 17

²² Internet 18

²³ Internet 19

²⁴ Internet 20

1.7 Forsknings- och tillämpningsläge

Om synskadade har skrivits en mängd text, men inom området kulturmiljö och det kulturmiljövårdande fältet riktas forskningen idag till största del mot fysisk tillgänglighet där studier har bedrivits i bland andra kulturmiljöer som Läckö Slott. Där har för att nämna exempel taktila guider lagts fokus på för att tillgängliggöra 1600-talet, och lutningarna kring berget är uppmätta och beskrivna så att besökaren kan välja vart hon/han vågar ta sig runt.

Många museer och institutioner erbjuder olika apparatur som Daisy-guider, inläst information; se vidare 3.1.2, taktila kartor, punktskrift och bilder med struktur; se vidare 3.1.1, och övrig anpassning för att göra den fysiska miljön tillgänglig och utställningarna mer upplevbara. Det finns bland annat ett museum på Drottningholm i Stockholm, De Vries museum, som riktar sig speciellt till blinda.

Även statliga myndigheter arbetar för bättre tillgänglighet enligt lagstiftningen. Statens Fastighetsverk i synnerhet arbetar mot en väl utarbetad tillgänglighetspolicy. Boken *Tillgänglighet och kulturarv* ger en god uppfattning om deras arbete, se vidare 2.3. Statens Fastighetsverk förvaltar statliga fastigheter i det nationella kulturarvet och upprättar vårdprogram för alla statliga byggnadsminnen bland annat.

På institutionen för Kulturvård har uppsatser tidigare skrivits som härrör ämnet, dels finns det de som utforskar tillgänglighet,²⁵ dels finns det en som behandlar ljudlandskap i kulturmiljöer.²⁶ Även en uppsats på Sveriges Lantbruksuniversitet, SLU påträffades sent under arbetsprocessen, den behandlar upplevelser av natur utan visuella intryck.²⁷ Det finns också litteratur och rapporter inom området miljö och planering för synskadade.

Denna studie syftar till att undersöka tämligen existentiella frågor. Därför har ett ganska utforskat område för det kulturmiljövårdande fältet studerats – att genom intervjuer i liten skala samt genom forskning rörande sinnesupplevelser, främst hos synskadade, undersöka och analysera hur kulturmiljöer upplevs av synskadade.

1.8 Avgränsning

Avgränsningen för detta arbete har avgjorts dels av tidsramen, tio veckor, dels av frågeställningarna och syftet som format studien samt av de problem som formulerats som utgångspunkt för undersökningen.

Uppsatsen har sin tänkta fokus på platser som besöks för sina värden som historiska kulturmiljöer. Däremot har inga platser valts ut för att skapa fallstudier utan exempel har tagits i den mån de intervjuade i studien har kunnat relatera till en belyst kulturmiljö vid intervjutillfället.

Problemformuleringen hänsyftar till att kulturmiljöer till övervägande del är definierade enligt värden som vi kan uppfatta visuellt. Intentionen med studien har varit att söka kunskap om synskadade människors relation till kulturmiljöer för att få insikt om huruvida

²⁵ T.ex. Gustavsson (2004)

²⁶ Demker (2009)

²⁷ Malmgren (2008)

miljöerna, så som de är definierade idag, alls finns till för de människor som inte kan se. Tanken har också varit att med hjälp av studien skapa en bättre förståelse för hur stor roll andra sinnesintryck spelar för upplevelsen av en plats.

Denna studie inriktar sig inte främst på den sortens fysiska tillgänglighet i kulturmiljöer som gör framkomligheten och säkerheten bättre. Fokus är på upplevelsen av det som miljön bjuder. Studien fokuserar enbart på synskadade, vilka utgör en specifik grupp av funktionshindrade.

En ytterligare avgränsning som bör poängteras gäller *immaterialitet*, som står i motsats till det fysiska, materiella kulturarvet i kulturmiljöer.

Det torde existera immateriella *visuella* värden. Sådana värden som exempelvis minner om hur en plats *sett ut*. Definitionen av immateriella värden är att de *inte är av fysisk, materiell natur*. De är alltså värden som inte går att ta på.

I punkt 1.2 nämns att immateriella värden kan bära på värdefull information och att det kan finnas platser lämpade att definiera utefter andra än visuella värden. Intentionen är alltså att fånga immateriella värden, så som *ickevisuella*. Det kan handla om stämningar och känslor till exempel. Det kan vara möjligt att med hjälp av synskadade fånga kulturmiljövärden som kan vara immateriella och synskadade kan lyfta fram det immateriella i en kulturmiljö med hjälp av andra sinnen än synsinnen. Det är inte detsamma som att synskadade endast skulle uttrycka värden som är immateriella. Det de synskadade uttrycker kan alltså visa sig vara värden av den immateriella arten – samtidigt finns det tydliga tecken på att de vill ta på föremål som är i högsta grad materiella.

1.9 Metod och material

I uppsatsens inledningsskede användes tankens kraft för att formulera det jag i undersökningen haft för avsikt att utforska. Funderingar på hur det är att ha ett reducerat sinne och på hur de som lever utan synintryck torde uppleva kulturmiljöer vägdes varsamt fram och åter samtidigt som frågeställningar formulerades utifrån dessa reflexioner. Kommen från kulturmiljövårdssektorn använde jag mig av Axel Unnerbäckes begreppsmall *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* för att studera hur vi vanligen går till väga vid värdedefiniering av kulturmiljöer.

Litteraturstudier med inriktning på tillgänglighet, synskador, samt forskningstexter i hur det är att vara blind började göras. På grund av studiens art var det av största vikt att få ta del av det kunskapsstoff intervjuer med synskadade kunde ge. Intervjuer genomfördes med tre personer i västra Götaland samt med en person i Stockholm. Intervjuerna som gjorts med de synskadade är arbetets viktigaste källa. Utan dem hade inte ett tillfredställande material funnits att kunna resonera kring.

Den litteratur som använts i studien är bara en liten del av alla de texter som finns rörande tillgänglighet och synskador. För tillgänglighet har boken *Tillgänglighet och kulturarv* tillgåtts. För lagar, förordningar och riktlinjer för tillgänglighet har informativa texter som *Plan- och bygglagen*, *Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m.*, *Förordningen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m.*, *Lagen om kulturminnen*, *Riv hindren – riktlinjer för tillgänglighet från Handisam*, *myndigheten för handikappolitisk samordning*, samt Synskadades Riksförbunds (SRF) hemsida lästs.

För att tillägna mig kunskap om synskadades levnadsvillkor studerades som förstahandskälla Gunnar Karlssons bok *Leva som blind*. För att undersöka rörelse- och rumsuppfattning samt orientering hos synskadade användes litteratur av Jean Ayres genom boken *Sinnenas samspel hos barn*, Susanna Millars *Understanding and representing space* samt Richard L. Welsh & Bruce B. Blasch genom boken *Foundations of orientation and mobility* som granskar detta hos både seende och synskadade. Inger Bergström har genom *Rummets kroppsspråk: tankar om upplevelse, rörelse och form i arkitekturen* använts för hennes teori om rörelsens betydelse för upplevelsen av rummet. Vidare har Daniel Golemans *Känslans intelligens* och Rudolf Steiners *Människan: den stora gåtan: två föredrag om de tolv sinnen och de sju livsprocesserna* lästs för teorier om sinnen. Som självbiografisk litteratur har Helen Kellers liv lästs om genom *Helen Keller: en porträttskiss* av Van Wyck Brooks. Den bildar ett oklanderligt empiriskt material då hennes upplevelser som både blind och döv finns noggrant nedtecknade.

1.10 Källmaterial

Komplexiteten av denna essä är avgjort stor, även om frågeställningarna begränsar studien till ett visst område. Ämnet innehåller dock flera relevanta delar att förhålla sig till, dels synskador, dels kulturmiljöer, fysisk tillgänglighet, lagrum, människans sinnen och inte minst intervjuerna.

De källmaterial som varit allra mest intresseväckande har varit intervjumaterialet i kapitel 4 samt det underlag som utnyttjats i avsnitten om sinnenas karaktär och rumsupplevelse, kapitel 3 och slutet av kapitel 4. Det har varit engagerande att sätta sig in i hur synskadade resonerar angående kulturmiljöer, hur de tänker och känner inför dem, och det har varit givande att läsa om hur det kan vara att leva utan syn.

Jag är medveten om att mitt begränsade intervjumaterial och forskningsmaterial gör det omöjligt att dra generella slutsatser – så det är således inte heller avsikten.

De intervjuer som utförts är inte ett försök att bevisa hur någonting förhåller sig, utan att peka på intressanta riktningar som går att skönja genom intervjuerna. Dels är intervjuerna för få, dels har för kort tid med varje person spenderats – materialet är baserat på en närvarointervju med två personer och två separata telefonintervjuer så var och en av informanterna har kommit till tals vid ett enstaka tillfälle. Sannolikt uppstår ett djupare förtroende först vid kontinuerlig kontakt i ett sådant här ämne. Kontakt med informanterna skapades genom SRF Göteborg samt genom en kontakt som arbetar med tillgänglighetsfrågor på Statens Fastighetsverk i Stockholm.

2 TILLGÄNGLIGHET

Kapitlet syftar till att ge en bild av synskadades förutsättningar i den byggda miljön. Dels enligt svensk lagstiftning, som berör fysisk anpassning för personer med funktionshinder, dels genom riktlinjer preciserade för synskadade, dels genom några få, men goda exempel på tillgänglighetsarbete som har förts fram till idag. Även en separatutställning skapad för och med synskadade redovisas kort.

Värt att poängtera är att kapitlet utgör ett mindre avsnitt i uppsatsen. Det som redovisas är ett utdrag av det som är aktuellt för arbetet med tillgänglighet och kulturmiljövård nu. Min studie är tänkt att vara ett ytterligare tillägg till det arbete som förs.

2.1 Utdrag ur lagar, förordningar och riktlinjer för tillgänglighet

Lagstiftningen för den fysiska miljön i Sverige ligger till grund för hur vi tillåts praktiskt handla i frågor rörande tillgänglighet.

I följande avsnitt presenteras de paragrafer som är väsentliga för ämnet tillgänglighet.

Utdrag är hämtade ur:

- *Plan- och bygglagen, PBL (1987:10)*
- *Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVL (1994:847)*
- *Förordningen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVF (1994:1215)*
- *Lagen om kulturminnen m.m., KML (1988:950)*

Det kan vara bra att klargöra att tillgänglighet i dessa lagar och förordningar handlar om den fysiska omgivningen som materiellt anpassad med hjälpmedel och att det genom dem ingalunda tydligt går att utläsa de mer mjuka vetenskaper, antropologi, psykologi, som jag tror bättre bestämmer eller förklarar de ickevisuella och ibland immateriella värden som tas upp i studien för begrundan. Däremot kan fysiskt tillgängliggjorda kulturmiljöer hänga ihop med och verka för en bättre sinnesupplevelse av dem, eftersom de känns trygga och säkra och besökaren kan ägna sig åt att ta in alla de värden miljön bjuder.

Att uppfylla kraven och riktlinjerna i svensk byggnadslagstiftning är naturligtvis eftersträvarvärt även om vissa avsteg bör accepteras i befintliga miljöer.

2.1.1 Plan- och bygglagen, PBL, (1987:10)

PBL är varje kommuns planinstrument för att reglera planläggning av mark, vatten och byggande inom den egna kommunen. I portalparagrafen nedan ges en god förklaring av lagens inriktning. Lagen hanterar tillgänglighet så som bland annat i 2 kap 4 § nedan.

1 kap 1 § PBL: Denna lag innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att med beaktande av den enskilda människans frihet främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

2 kap 4 § PBL: Inom områden med sammanhållen bebyggelse skall bebyggelsemiljön utformas med hänsyn till behovet av: 6: möjlighet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga att använda området.

För det kulturmiljövårdande fältet är 3 kap 10, 12 och 13 §§ i PBL särskilt betydande för befintliga byggnader. Eftersom hänsyn skall tas till kulturhistoriska värden i befintliga

byggnader och arbetet med tillgänglighet är mycket aktuellt i byggnaderna redovisar jag följande paragrafer. Befintliga byggnader saknar ofta god tillgänglighet och nedanstående paragrafer kan påverka att tillgängliggörandet utförs varsamt.

3 kap 10 § PBL: Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Lag (1998:805).

3 kap 12 § PBL: Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, inte får förvanskas.

3 kap 13 § PBL: Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras. (Lag 1994:852).

I PBL 3 kap 15 och 18 §§ ställs krav på tillgänglighet vid anläggning av tomt, allmän plats och områden för andra anläggningar än byggnader.²⁸

För befintlig miljö ställs retroaktivt krav på tillgänglighet i PBL, 17 kap, Övergångsbestämmelser, Särskilda krav på befintliga byggnader m.m.:

17 kap 21 a § PBL: I byggnader som innehåller lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser skall enkelt avhjälpna hinder mot lokalernas och platsernas tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga undanröjas i den utsträckning som följer av föreskrifter meddelade med stöd av denna lag. Lag (2001:146).²⁹

2.1.2 Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVL (1994:847)

I 2 § BVL redovisas de tekniska egenskapskraven som är såkallade funktionskrav på byggnader. Nedan redovisas de krav som uttalat har med god tillgänglighet att göra.

2 § BVL: Byggnadsverk som uppförs eller ändras skall, under förutsättning av normalt underhåll, under en ekonomiskt rimlig livslängd uppfylla väsentliga tekniska egenskapskrav i fråga om:

2 § 3:e kravet BVL: skydd med hänsyn till hygien, hälsa och miljö.

2 § 8:e kravet BVL: tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

De tekniska egenskapskraven skall iaktas med beaktande av de varsamhetskrav som finns i 3 kap 10-14 §§ PBL.

²⁸ Tillämpningsföreskrifter och allmänna råd finns i Boverkets BBR, BÄR och ALM 1.

²⁹ Tillämpningsföreskrifter och allmänna råd finns i HIN, Boverkets föreskrifter och allmänna råd om undanröjande av enkelt avhjälpna hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser (BFS 2003:19). Enkelt avhjälpna hinder skall vara avhjälpna vid årsskiftet 2010-2011.

2.1.3 Förordningen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVF (1994:1215)

Denna förordning tillämpar BVL ovan. Krav på tillgänglighet för nybyggnad, tillbyggnad och ändring av byggnader som bygglagstiftningen ställer preciseras i 12 och 15 §§ i BVF.

12 § BVF: Byggnader, som innehåller bostäder, arbetslokaler eller lokaler till vilka allmänheten har tillträde, skall vara projekterade och utförda på ett sådant sätt att bostäderna och lokalerna är tillgängliga för och kan användas av personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. (...).

15 § BVF: Om en annan ändring av en byggnad än tillbyggnad medför en avsevärd förlängning av byggnadens brukstid eller väsentligt ändrad användning av byggnaden eller del av denna, skall kraven i 3-8 och 10-14 §§ uppfyllas även beträffande de delar av byggnaden som, utan att omfattas av ändringen, indirekt berörs av denna. Vid sådana ändringar skall 12 § tillämpas i den utsträckning det inte är uppenbart oskäligt med hänsyn till ändringens omfattning och byggnadens standard. (Förordning 1995:598).

2.1.4 Lagen om kulturminnen m.m., KML (1988:950)

KML skyddar fornminnen, byggnadsminnen och kyrkliga byggnadsminnen och allmänt sägs i denna lag:

1 kap 1 § KML: Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.³⁰

Lagen tar inte upp tillgänglighet, ännu så länge, men i de miljöer som omfattas av denna lag arbetar kulturmiljövårdssektorn uttalat med tillgänglighetsfrågan. KML är kulturmiljövårdens viktigaste och starkaste lagskydd.

2.2 Riktlinjer för tillgänglighet för synskadade personer i byggd miljö

I Handisams (myndigheten för handikappolitisk samordning) skrift *Riktlinjer för tillgänglighet Riv Hindren* står allmänt att *tillgänglighet för personer med nedsatt syn* innebär att de skall kunna orientera och förflytta sig utan att utsättas för onödiga säkerhetsrisker. Ledstråk som utgörs av sammanhängande gångytor i avvikande material eller struktur och kanter som kan följas av den som använder teknikkäpp, (vit käpp), samt kontrastmarkeringar är exempel på medel som kan användas för att uppnå detta.³¹

I Trappor skall första och sista trappsteget markeras och trapppräcken skall börja och sluta 30 cm före och efter trappan.³²

Orienteringspunkter underlättar orienteringen i miljön och kan utgöras av karaktäristiska inslag som exempelvis fasta skulpturer eller pelare, se vidare kapitel 3.

³⁰ För de statliga byggnadsminnena gäller *Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m.* som skyddar statliga byggnadsminnen.

³¹ Handisam (2009) s. 57

³² Informant V

Tillgänglighet för synskadade innebär också att det skall vara lätt att avläsa reglage och särskilja dem från varandra.

Tillgång till personlig service till exempel i form av ledsagning är ofta en förutsättning för att en obekant miljö skall vara tillgänglig.

Äldre byggnader har ibland stora brister ut tillgänglighetssynpunkt samtidigt som de kan ha betydande arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Framför allt i byggnadsminnesförklarade fastigheter kan möjligheterna till mer omfattande ombyggnader vara begränsade. Det finns flera exempel som visar på att det är möjligt att tillvarata kulturhistoriska och arkitektoniska värden i en befintlig byggnad samtidigt som den görs tillgänglig.³³

2.3 Exempel på tillgänglighet för synskadade personer i kulturmiljöer och inom museisektorn

Statens Fastighetsverk (SFV) utarbetar lättlästguider till sina besöksmål, däribland har de gjort så till Läckö slott vid Vänern på Källandsö.³⁴

I samarbete med Iris Intermedia har de även gjort taktila häften över slottet.³⁵

SFV har som i punkt 1.7 redan nämnts utkommit med boken *Tillgänglighet och kulturarv* under 2000-talet. Den bygger på ett arbete med tillgänglighet i kulturmiljöer och har fokus på två pilotprojekt – Läckö slott och Wrangelska palatset. Projekten dokumenterades fortlöpande under arbetets gång och artiklarna i boken handlar bland annat om hur det är möjligt att integrera tillgängligheten i kulturarvet.³⁶

Det finns ett museum på Drottningholm i Stockholm, De Vries museum, som riktar sig speciellt till blinda med skulpturer att röra vid samt taktila planer och bilder i kombination med text. Även en naturstig med låga ledare i form av trälistor finns i området runt Drottningholm. Klossar på vägen signalerar att den som promenerar på stigen nått en station med upplevelsevärden med fokus på andra sinnen än synen.³⁷

En utställning som omvänt bjöd in seende i en värld av mörker är *Dialog i mörkret – en utställning som inte syns men känns*. I Sverige hölls den i september 2001 till maj 2002 på Historiska museet i Stockholm. Konceptet var hämtat från en tysk förlaga som spreds till över 80 städer runt om i världen.

I Sverige var utställningen ett samarbete mellan Historiska museet och SRF, Allmänna arvsfonden och Statens kulturråd. Meningen var för seende att använda sina andra, slumrande sinnen och utforska en ickevisuell värld av smak, doft, ljud och känsel. Dialog i mörkret upplevdes i totalt mörker i grupp om tio personer tillsammans med en synskadad guide och rundvandringen tog ungefär en timme.³⁸ Grupperna mötte den synskadade först inne i utställningens mörker och kunde inte skapa sig en förhandsuppfattning om henne/honom med hjälp av synsinnen. Den synskadade var sakkunnig, vilket inte motsvarar bilden av en passiv handikappad i bakgrunden.³⁹

³³ Handisam (2009) s. 57

³⁴ Läckö slott, SFV, informationshäfte

³⁵ Läckö slott, ett tillgängligare 1600-tal, SFV, taktilt informationshäfte

³⁶ Berner & Johansson (red.) (2005) s. förord

³⁷ Ibid s. 167-168

³⁸ Dialog i mörkret, Historiska museet 2002, utställningsbroschyr

³⁹ Internet 21

3 ORIENTERING I SYNSKADOR

Kapitlets första del ger en kortfattad bakgrund beträffande synskador samt information om hjälpmedel som finns för att göra de synskadades vardag lättare. Kapitlets andra del går in på hur det uppfattas vara att leva utan syn enligt psykologisk forskning.

3.1 Synskadade i Sverige

Det finns över 120 000 personer som är synskadade i Sverige, ungefär 3000 är barn. Den som är synskadad har svårt att orientera sig med hjälp av synen och ser med starkt begränsat synfält, har svårt att urskilja kontraster, kan endast svagt skönja färger och föremål och kan ha ett begränsat ljus- eller mörkerseende. Gränsen mellan grava och lindriga synskador är flytande, men ungefär 15 procent har så pass nedsatt syn att de behöver använda de andra sinnen, samt olika hjälpmedel för att orientera sig. Förutom synskada kan andra funktionsnedsättningar förekomma hos synskadade.⁴⁰

För synskadade är det, både ur ett tillgänglighetsperspektiv och ur ett rättighetsperspektiv, viktigt att information av olika slag presenteras på ett tillgängligt sätt. När det gäller att tillägna sig information känns det relevant att redovisa de instrument som finns att tillgå för synskadade så som görs nedan, just på grund av tillgänglighetsfaktorn. Ur det kulturmiljövårdande perspektivet medför arbete med kulturmiljöer tillgänglighet.

Information bör finnas i alternativa format, exempelvis kan webbplatser vara uppbyggda enligt antagna normer så att de är tillgängliga och kan läsas av med ett så kallat talsyntesprogram.⁴¹ Visuell förmedling bör kompletteras med förmedling som kan uppfattas med andra sinnen.

För synskadade kan alternativa format vara punktskrift, se taktil skrift 3.1.1, analogt eller digitalt inläst ljud,⁴² se Daisy-format 3.1.2.

3.1.1 Taktil skrift

Louis Braille (född 1809 död 1852 i Paris) är upphovsmannen till punktskriften, även kallad Brailleskrift. Han uppfann en upphöjd skrift, ett taktilt alfabet, baserat på sex punkter i varierande kombination i en såkallad cell (lik en långsmal tärningssexå) där det latinska alfabetet, tecken och siffror vi använder samt notsystem går att utläsa.

Denna skrift är det dominerande skrivspråket bland blinda världen över, dock lär sig färre personer att behärska det eftersom det finns flera audiella och långt utvecklade syntetiska/elektroniska substitut idag.⁴³

⁴⁰ Internet 22

⁴¹ Talsyntes är ett artificiellt tal som skall efterlikna människans röst skapat med datorer. Internet 23

⁴² Internet 22

⁴³ Internet 24

3.1.2 Daisy-format

Daisy (Digitalt Autobaserat Informationssystem) är en internationell standard som används till bland annat talböcker. Formatet kan användas till all text som behöver lagras på ett strukturerat sätt. Det går att bläddra mellan önskade sidonummer, rubriker eller kapitel i en bok som spelas, så informationen är lätt att hitta i för läsaren även om materialet är omfattande. Information i Daisy-format kan läsas på dator med ett läsprogram eller i Daisyspelare (talboksspelare) och versioner finns där informationen kan presenteras med både ljud och text.⁴⁴

En Daisy-spelare kan lagra över 30 timmars ljud. Det går också att ändra på hastigheten hos den som talar, utan att tonläget förändras.⁴⁵

Daisy-guider används bland annat på museer och det förekommer även Internetsidor som låter besökaren ladda ner i Daisy-format. Daisy-guider är mer avancerade guider än de ljudguider som kan finnas i visningar på museer för seende och innehåller ett rikare material för förståelsen av det som visas.

I Göteborg finns Daisy museiguider som ett samarbete mellan SRF och Göteborgs Stads kulturförvaltning. Guiderna finns på Göteborgs konstmuseum, Röhsska museet, Göteborgs Stadsmuseum och Sjöfartsmuseet.⁴⁶

3.2 Något om innebörden av att vara blind

De fem traditionella sinnen är synsinnet, luktsinnet, smaksinnet, känselsinnet och hörselsinnet. För definition av sinnen se punkt 1.6.1. Valet att redovisa sinnen samt härpå följande textavsnitt avgjordes av att jag ville tilldela mig en så grundlig förståelse som möjligt för de synskadades position för att på bästa sätt kunna resonera kring frågeställningarna i studien. Avsnittet behandlar hur det enligt viss psykologisk forskning uppfattas att leva som synskadad, samt studier av synskadades rumsuppfattning och med vilka sinnen rumsuppfattning skapas.

Gunnar Karlsson utgår i boken *Leva som blind* från vittnesbörd, blindas vardagliga konkreta erfarenheter, i form av intervjumaterial och redogör genom sitt material för blindas världsuppfattning eller ”vara i världen”. Han har analyserat sina data och satt in i ett psykologiskt sammanhang.

Den metod Karlsson använt i studien kallas EEP-metoden (Empirical Phenomenological-Psychological method). Metoden tar sin utgångspunkt i fenomenologins syn på medvetandet som intentionalt (avsiktligt). Intentionalitetsbegreppet är kanske fenomenologins viktigaste och det avser, mycket grovt, att subjektet (människan) är aktivt meningsbestämmande. Subjektet ses *inte* som en passiv mottagare av yttre (av subjektet oberoende) stimuli, utan subjekt och objekt är istället sammanlänkade genom intentionaliteten. Medvetandet (psyket) är alltid medvetet om någonting.

Fenomenologiska resultat säger ingenting om frekvensen eller utbredningen av någonting i världen, utan fokuserar på möjligheten/möjligheterna av att vara i världen.⁴⁷

⁴⁴ Handisam (2009) s. 42

⁴⁵ Internet 25

⁴⁶ Kulturrådet, Allmänna Arvsfonden, Torsten och Ragnar Söderbergs stiftelser samt Föreningen De Blindas Vänner bidrar till projektets genomförande. Internet 26

⁴⁷ Karlsson (1999) s. 15-16, 20

3.2.1 Upplevelseformer

Karlsson beskriver i boken *Leva som blind* ingående blindas förutsättningar för bland annat bildupplevelser genom olika upplevelseformer. Ett objekts ”inre horisont”, enkelt förklarar som totala utseende,⁴⁸ behöver vara begränsat om känselsinnet skall ge upphov till en bildupplevelse. Objektet upplevs vid beröring, företrädesvis med handen i upplevelseformen *förståelse i form av bildupplevelse*. Dock finns små objekt som blinda ändå inte kan göra sig bilder av för att de är alltför komplexa och lösliga. Snöflingor och spindelväv ges som exempel i Karlssons bok. I förlängningen betyder detta att större miljöer, sådana som studien syftar till att undersöka, kanske inte går att göra sig goda bildupplevelser kring för en synskadad. Resonemang kring detta förs i kapitel 4 baserat på intervjumaterialet. En annan upplevelseform benämner Karlsson som *förståelse i form av föreställning*. För denna form gäller som för föregående sinneskontakt med objektet. Däremot skiljer de sig åt vad gäller objektets inre horisont och bekantskapen med objektet. Skillnaden ligger i att objektet i denna form har en alltför stor inre horisont för att kunna representera den i en omedelbar helhet. Som exempel på detta ges hur en person beskriver att hon inte kan göra sig en helhetsuppfattning om hur huset hon bor i ser ut. Hon kan inte ta sig ut på väggen upp till de fönster som sitter högt upp och inte heller bedöma hur tätt eller glest de sitter. Inte heller taket har hon känt på och vet därför inte precis hur det ser ut. Objekt som blinda inte kan komma i kontakt med på detta vis kan åskådliggöras i modellform, men översättningen från modell till verklig skala kan vara svår.

Den tredje formen är *förståelse i form av vetenskap* och inbegriper den mest abstrakta förståelsen av rumslighet där minnet är av stor vikt. Blinda personer förhåller sig mycket olika till om det är viktigt att förstå objekt som är utpräglat synbetingade. En person beskriver att hon upprepade gånger beskrivits månens sken, men mellan varven glömmer av det hon fått sig förklarar eftersom det ingenstans inom henne finns ett minne av hur själva fenomenet ser ut. Förståelsen är inte grundad på sinnesupplevelser, utan på andra människors beskrivning och har därför karaktären av memorerad faktakunskap.⁴⁹

Inger Bergström diskuterar i en artikel i *Nordisk Arkitekturforskning* vari upplevelsen ligger av arkitektur och om det finns en upplevelse i själva rörelsen. Hon åsyftar här rörelsen hos den som upplever. Hon behandlar inte synskadade på något sätt, men artikeln är intressant på ett par ställen eftersom hon menar att arkitekturens konstnärliga värden länge utgått från visuella egenskaper, men synintrycket, som ansetts avgörande, förefaller henne vara ett ytligt betraktelsesätt som varken räcker för att analysera eller skapa vår byggda miljö, medan många resonemang ändå bygger på att det är med synen arkitektur upplevs. Beträffande om det finns en upplevelse i själva rörelsen skriver Bergström, med exempel taget från klosteranläggningen i Ottobeuren:

Vacker arkitektur känns igen på att jag känner mig komfortabel när jag träder in där och går runt. Jag behöver ingenstans göra tvära oestetiska rörelser, vända om och känna mig dum för att jag inte hittar och därmed visar att jag inte hör dit. Överallt är rummen utformade så, att jag kommer till min rätt genom att mina rörelser understöds så att de blir vackra och mitt uppträdande understöds så att jag verkar säker, hemmastadd, tillhörig. Detta är ett kropparnas, rumsformernas och människokropparnas, gemensamma språk. Ett slags diplomati eller regi som möjliggör kontakt utan speciella kunskaper, ett rummens kroppsspråk.⁵⁰

⁴⁸ Egen anm.

⁴⁹ Karlsson (1999) s. 49-56

⁵⁰ Bergström (1994) s. 75-76

När det gäller *sinnessupplevelserna* visar det sig i Karlssons forskning att *hörsel och känsel* är de två viktigaste sinnen för blinda personer vid orientering och hörseln är synnerligen viktig. Luktsinnet används också, men i mindre utsträckning. Exempel på hur känsligt hörselsinnet är kan vara att en blind person kan höra var någonstans i en fasad det finns öppningar.⁵¹

Att *endast syn* och *känsel* tagna i sig själva och oberoende av andra sinnen ger upphov till *rumsupplevelse* bedömer Karlsson som rimligt om man med rumsupplevelse inbegriper en värld bestående av ting. Den kinestetiska upplevelsen, med vilken menas kroppslig känslighet och förnimmelse vid rörelse, utgör en förutsättning för rumsupplevelse. Detta innebär att rumsupplevelse via hörseln, som är ett så viktigt sinne för blinda personer, bygger på tidigare syn- och/eller känseltryck. När en blind person med hjälp av hörseln hör exempelvis bilar på avstånd medför det en rumsupplevelse som någon gång bestämts av syn- och/eller känselupplevelse. Hörselupplevelsens bestämning av rummet innehåller därför sedimenterade ”lager” av syn- och/eller känselupplevelser.⁵²

Här kan samtidigt återknytas till Bergströms resonemang. Hon menar att rörelsen hos den som upplever rum kan skapa rumsupplevelse, men går inte närmare in på känselupplevelsen. Dock beskriver hon i ett stycke hur hon trots att hon, när hon står utanför och ser hela formen på en stenlabyrint, en stencirkel på marken, vill röra sig i den och att det ger upphov till en positiv rumsupplevelse.⁵³ Karlssons diskussion kring kinestetisk upplevelse kan eventuellt uppfattas vara besläktad med Bergströms resonemang. Karlsson klargör dock att man med hjälp av rörelse förnimmer rummet genom att vidröra det och på så vis lär känna det.

En undersökning presenterad i tidskriften *Journal of visual impairment and blindness* på åttiotalet visar enbart att det tar längre tid för en synskadad att få kännedom om rummet. En seende med ögonbindel tilldelar sig en okänd miljö snabbare och med större noggrannhet än en synskadad därför att en seende med ögonbindel använder det visuella minnet, vilket visade sig underlätta orienteringen.⁵⁴

Att en person är synskadad borde dock medföra att hon/han, i mycket större utsträckning än en seende, måste förlita sig på sitt minne. Det att den synskadade inte har visuella minnesbilder verkar vara det avgörande för hur noggrant och snabbt orienteringen i en okänd miljö sker enligt studien ovan.

Jean Ayres resonerar i en bok om *sinnenas samspel* om att vi redan innan vi överhuvudtaget kan se har en viss rums känsla tack vare jordens gravitation. Att vi redan inne i livmodern blir medvetna om gravitationen och att vi när vi föds redan är medvetna om upp och ner.⁵⁵ Detta resonemang om vertikalitet är något som jag stöter på i flera källor. Bland annat belyser Susanna Millar i boken *Understanding and Representing Space* en tendens för både seende och synskadade att bäst kunna redogöra för de vertikala leden. Hon nämner att

⁵¹ Karlsson (1999) s. 92

⁵² Ibid s. 92-93

⁵³ Bergström (1994) s. 77

⁵⁴ Kjellman (1986) s. 20-21

⁵⁵ Ayres (1988) s. 130

gravitationen är den mest konstanta, genomgripande och betydelsefulla av alla utmärkande drag i människans omgivande miljö att kunna orientera sig efter.⁵⁶

Enligt resonemangen ovan behöver den rumsliga uppfattningen av omgivningen inte vara visuell. Det torde vara förflyttningen i rummet som är det nödvändiga för att skapa en bild av omgivningen och inte synen. Jag har inte forskat i ämnet, men förvånas lite över att *ljudintryck* tagna i sig själva och oberoende av andra sinnen inte kan ge upphov till rumsupplevelse. Om en kropp helt oförstörd av tidigare intryck av något slag skulle förflyttas mellan olika miljöer, öppna och slutna rum och inte få vidröra någonting, skulle då inte kroppen ha någon kunskap om öppna och slutna ljud? I inledningen av denna studie fanns funderingar på vilka kulturmiljöer som skulle undersökas innan valet togs att förhålla sig oberoende till bestämda platser. Då dök föreställningen om kyrkorummet upp och hur det kan upplevas utan synintryck och, för att förhålla sig till ovan, utan känselintryck. Hur det ekar i ett sådant rum, vilket gör det möjligt att förstå att man befinner sig i ett rum, gör att en relativt god rumsuppfattning formas. Om erfarenheten sedan beror på att jag använder mitt visuella minne är svårt att för mig att ha kunskap om, eftersom jag är normaleende. Fortsättningsvis förmodar jag att om en mycket frän *lukt* sprids alldeles framför näsan på en liknande kropp jämfört med om den kommer glidande långsamt genom luften skulle ge upplevelse av rymd oberoende av de andra sinnen. Smaksinnet är möjligen det enda av de fem traditionella sinnen som bara upplevs i omedelbar kontakt med kroppen och därför inte liknar de övriga fyra mer öppna och spejande sinnen.

Millar skriver att ljud varit betraktat som det andra sinnet för att bestämma *avstånd*, efter synen, och det enda substitutet till synen för att kunna göra så. Även hon tar dock upp betydelsen av rörelse- och känselintryck för att bestämma mycket stora ytor och att hörselintryck inte bjuder tillräcklig information oberoende av de två senare.⁵⁷

3.2.2 Hur synskadade kan orientera sig

Kulturmiljöer är ofta stora miljöer som kan upplevas svåra att orientera sig i för synskadade. Det känns därför väsentligt att redovisa de delar ur Karlssons undersökning som tar upp hur orientering sker i olika omgivning.

Orienteringsmärken kan utgöras av naturliga objekt, så som ett träd, och kulturella objekt, så som ett hus, en stolpe, en trappa eller ett gathörn. Det är vanligt att blinda personer använder sig av dylika orienteringsmärken, vilket också torde vara fallet för seende personer.⁵⁸

Blinda personers orienteringsmärken kan även vara av *privat entitet*. För hörseln kan det vara ett dovt ljud, för känseln någonting mjukt eller hårt. Till skillnad från en känd plats kan det vara svårt att instruera andra om hur de skall orientera sig efter dessa. De kan utgöras av vad som helst, precis som hos seende som också kan ha vetskap om hur någonting speciellt ser ut. För en blind kan det vara en särskilt formad pelare i en grupp av

⁵⁶ Millar (1994) s. 110

⁵⁷ Ibid s. Introduktion

⁵⁸ Karlsson (1999) s. 101

flera. Andra personer skulle förmodligen ha svårt att finna exakt den pelaren, men för den som lokaliserat den utgör den ett landmärke, så för att tjäna som orienteringsmärke är det bra att det äger en viss *stabilitet*.⁵⁹

Orienteringsuppfattning hos blinda kräver en uppfattning om ett rumsligt sammanhang. Alltså att en blind person behöver veta var hon/han befinner sig i rumslig relation till en annan plats. Orienteringsförmågan kan försämrats av olika yttre påverkan. Alltför mycket buller är ett exempel, eftersom hörseln är av stor betydelse för orientering och förflyttning. Det är också så att avsaknad av orienteringsuppfattning – känslan av att vara desorienterad – medför en stark känsla av osäkerhet och otrygghet.⁶⁰

I boken av Welsh och Blasch, *Foundations of Orientation and Mobility*, nämns på ett liknande sätt som i studien från *Journal of visual impairment and blindness* hur seende gör något mindre felsteg när det handlar om att *orientera* sig. I boken beskrivs en studie där blinda och seende ombeddes gå längs två axlar av en triangel och sedan följa hypotenusan tillbaka till utgångspunkten, samt omvänt utgå från hypotenusan och bilda de återstående två vägarna. Blinda gjorde större snedsteg, men i boken utger de svaret för att vara, inte det att de blinda skulle ha sämre förmåga till kunskapsbildning vilket självklart inte heller är fallet, utan att det skulle ha med deras förmåga att gå med precision att göra.⁶¹

För mig låter den föregående studiens resultat mer utvecklade och skulle även kunna vara troligt i detta fall.

Karlsson nämner vidare när det gäller orientering även hur blinda kan förhålla sig till *orienteringsmärken*, att *Jaget* kan vara inriktat mot både *yttre* och *inre* objekt. Jaget kan vara inriktat mot orienteringsmärken i den *yttre* (fysiska) världen och det sker på basis av sinneskanalerna: hörsel, känsel och i mindre utsträckning lukt. Nedan följer ett par illustrationer av detta. Inriktning mot orienteringsmärken med hjälp av *hörselsinnet* kan vara att en person lyssnar efter en fläkt på sin gata. Den låter dygnet runt och upplevs därför vara ett bra orienteringsmärke. Med hjälp av *receptiv känselupplevelse* upplevs exempelvis solen vara ett orienteringsmärke. Värmen känns var den kommer ifrån.

Ett *aktivt känselupplevelsexempel* kan istället vara att känna utefter en vägg var en trappa kommer.

Även med hjälp av *luktsinnet* kan orienteringsmärken göras. Det kan handla om doften från en buske som finns på en bestämd plats. Sedan är det förstås så att den blindas tillstånd kan minska ett orienteringsmärkes stabilitet om personen exempelvis är förkyld.

Det förekommer ju att vi dagdrömmer och inte tänker på vår fysiska omgivning. Alla ovan ställda exempel kräver en viss sinnesnärvaro, men uppmärksamheten kan också riktas mot inre objekt. Där Jaget är inriktat mot *inre* objekt förekommer en delad uppmärksamhet mot orienteringsmärket och funderingarna. Ett exempel kan vara då en person går ut med hunden och med ena foten går i motionsspåret och andra foten går i gräset försjunkna i tankar.⁶²

⁵⁹ Karlsson (1999) s. 101-103

⁶⁰ Ibid s. 86-87

⁶¹ Welsh & Blasch (red.) (1980) s. 85

⁶² Karlsson (1999) s. 87-90

Med uttrycket *yttre horisont* menas den omgivning som ligger utanför det eventuella yttre objektet som en person koncentrerar sig på.⁶³ Jämför med inre horisont ovan i 3.2.1. Den yttre horisonten kan vara särskilt väsentlig att förklara då den förmodligen förekommer mycket ofta i kulturmiljöer.

Den visuella varseblivningen sker alltid i form av figurgrund, alltså struktur och utgör förgrund mot en specifik bakgrund. Denna bakgrund är inte av någon absolut storlek, utan en strukturell rumslig organisation. Bakgrunden för objektet kan sägas utgöra objektets ”yttre horisont”, och bakgrunden upplevs på ett relativt icketematiskt sätt. Objekt i bakgrunden kan dock göras tematiska med hjälp av ytterligare varseblivningsakter, vilket medför att det första objektet kan uppfattas som icketematisk bakgrund. Den yttre horisonten kan fortsätta i all oändlighet, dock kommer man som seende till en punkt då den yttre horisonten måste medvetandegöras med hjälp av andra akter så som minnen, kunskap och föreställningar.⁶⁴

För blinda personer bestäms den yttre horisonten med hjälp av kognitiva (förståndsmässiga) processer och så gott som aldrig genom sinnesakten. Skälet till detta finns att söka i sinnenas olika förmåga att konstituera en rumslighet och en yttre horisont.

Genom hörselupplevelsen kan en blind person höra hur ett objekt avlägsnar sig respektive kommer närmare vilket ger en viss rumsstruktur och med hjälp av hörseln går det också att definiera flera olika ljud samtidigt, vilket kan vara av stor vikt vid orientering.

Den yttre horisonten utgår således från att det i varseblivandet av ett objekt medföljer ett upplevande av en omgivande miljö. Så samtidigt som det fokuserade objektet varseblivs medföljer en viss strukturering av omgivningen. Detta medvarseblivande av omgivningen är det som kallas ”den yttre horisonten”. Hörsel tycks kunna ge viss yttre horisont, men inte alls på samma bestämda och precisa sätt som synen – och med bakgrund mot ovanstående förutsätter denna hörselupplevelse erfarenheter av syn- och/eller känselupplevelse.⁶⁵

I *mycket välkänd omgivning* kan Jaget vara slumrande. Jaget förflyttar sig på ett slumrande sätt mellan olika orienteringsmärken och orienterar sig automatiskt från en plats till en annan. Jaget kan vara slumrande då ”kunskapen” om omgivningens karaktär ”sitter i kroppen”. Jaget kan inrikta sig på andra inre eller yttre upplevelser än just orientering. I den mycket välkända omgivningen är den yttre horisonten mycket bestämd.⁶⁶ I *välkänd omgivning* är Jaget mindre slumrande och mer vakande än i den mycket välkända.⁶⁷ I *känd omgivning* måste Jagets uppmärksamhetsnivå vara vakande och inriktat mot orienteringsmärken i den yttre (fysiska) världen.⁶⁸

Blinda personer utgör en minoritetsgrupp i en värld där kanske de flesta som har synen intakt tilldelar synsinnen den viktigaste och dominerande funktionen i konstitutionen av en värld. Att således utveckla en identitet i denna omgivning erbjuder stora utmaningar. En typ av upplevelse som blinda personer beskriver rör något som skulle kunna kallas ”*social anpassning*”, vilken kan upplevas som en i grunden främmande ansträngning för att ”passa in”. Det gäller sådana fenomen där de seende utifrån synsinnen konstituerar normer, angående till exempel smak och beteende. Ett exempel finns i Karlssons bok där en blind

⁶³ Karlsson (1999) s. 95

⁶⁴ Ibid s. 95-96

⁶⁵ Ibid s. 96-97

⁶⁶ Ibid s. 106

⁶⁷ Ibid s. 107

⁶⁸ Ibid s. 108

person brukar lära sig vilka färger olika ting har, och vilka material eller kläder som går ihop.⁶⁹ Detta kan vidare knytas till avsnitt 4.3 nedan där intervjumaterialet i denna studie diskuteras. En ytterligare synpunkt på om man som blind skall söka anpassa sig till seendes konventionella beteende ges i ett exempel med en person som utifrån seendes seder tycker det är viktigt, och vill veta, vad som anses rätt och fel. Personen tycker det är jättestygt att bädda sängen med samma färger.⁷⁰ Detta uttrycker en person som är blind.

3.2.3 Föreställningar om synsinnets karaktär hos de som aldrig sett

För att uppleva sig som blind och veta att man är blind måste man veta att det finns människor med visuell varseblivningsförmåga. Och här blir man definierad i sin negativitet; det är något man *inte* har tillgång till som ligger till grund för det man definierar sig som. Som seende kanske man tänker att grunderna för att definiera sig som blind måste ligga i sinneserfarenheten, mer precist blir blindhet först och främst definierat utifrån den visuella sinnesdimensionen. Som seende kan det te sig naturligt att tänka: att vara blind är att leva i mörker. Man tänker sig att det finns en koppling mellan blindhet och att leva i mörker. Denna koppling kanske har viss giltighet för personer som har blivit blinda efter födseln, som har synminnen av ljus bevarade. Däremot torde det dåligt fånga barndomsblindas upplevelser och erfarenhet. Dimensionen ljus – mörker kan endast ha relevans för den som ser eller har sett, enligt Karlsson. Den barndomsblinda kan inte direkt varseblivningsmässigt uppleva att hon/han lever i mörker. Blindhet för dem är inte mörker och syn är inte ljus enligt Karlsson. Blindhet och syn samt mörker och ljus är inte en sinnesupplevelse för dem. Barndomsblinda personer upptäcker sin blindhet när de märker att seende kan få tillgång till saker/information och/eller göra saker som de själva inte kan och att detta beror på något som förutsätter synförmåga.⁷¹

Den värld som vi lever i och som vi i mer eller mindre grad delar med andra, innehåller objekt och fenomen som framför allt framträder via en dominerande sinneskanal. Färger till exempel är tillgängliga framför allt, eller kanske uteslutande, för synsinnets. Se även diskussion i avsnitt 4.3. För vuxenblinda med synminnen är synsinnets karaktär inget gåtfullt. För barndomsblinda som aldrig sinnesmässigt upplevt fenomen som himlen, solen, månen och stjärnorna har förståelsen av dessa en karaktär av memorerad faktakunskap. Se även *förståelse i form av vetenskap* i avsnitt 3.2.1.

Barndomsblinda förstår inte erfarenhetsmässigt färger. De kan veta om att det är skillnad på dem genom föreställningar som att röd anses vara en skarp färg. Barndomsblinda kan även ha svårt att förstå synsinnets perspektivistiska karaktär. Synsinnets karaktär tycks i vissa fall vara baserat på känselsinnet, vilket exemplifieras med att en blind person tyckte det var svårt att förstå att det inte gick att se hennes rygg om man satt någon meter framför henne. Det var dock lättare att förstå att det inte skulle gå på långt avstånd. Känselintryck förutsätter en närhet till objekt så att de kan upplevas sensoriskt. En annan person blev fundersam över hur det var möjligt att läsa på håll – att inte behöva hålla i boken. Personen resonerar över att det med synen är möjligt att göra saker på håll, till skillnad från med känseln.⁷²

⁶⁹ Karlsson (1999) s. 118

⁷⁰ Ibid s. 119

⁷¹ Ibid s. 122-123

⁷² Ibid s. 123-128

Det som framför allt är svårt att förstå är fjärrseendet i sin mest extrema form, rymden. Avståndsuppfattningen för barndomsblinda tycks bygga på en direkt förbindelse med befintliga objekt, och därför blir rymden ("det tomma rummet") och det gränslösa svårt att föreställa sig, vilket bland annat visade sig i att en person uttryckte att begreppet "horisont" är mycket svårare att förstå än "vy". Horisont var förklarat som den yttersta gränsen, varpå personen undrade mellan vad. En annan person visste avståndet till månen, men fann den ändå uppe bland trädtopparna vilket inte gick ihop med det avsevärt kortare avståndet till dem. Även angående stjärnorna blev kunskapsluckorna om synsinnets karaktär tydlig när personen antog att de i vissa lägen kunde vara så nära att det bara är att ta upp handen och ta en stjärna.

Det bör påpekas att för barndomsblinda som inte erfarenhetsmässigt kan få kunskap om vad det innebär att se visuellt, är det lätt hänt att man inte beaktar synens presumtiva karaktär och tillskriver synen en större förmåga än den i verkligheten äger. Detta påpekande ter sig ännu angelägnare då man beaktar vår kulturs syndominerande karaktär, menar Karlsson.⁷³ Se även fotnot 76 på sida 40.

⁷³ Karlsson (1999) s. 128-129, 131

4 INTERVJUER OM KULTURMILJÖVÄRDEN

Första delen av detta kapitel är indelat i avsnitt där frågeställningarna som formulerats för intervjuerna i studien besvaras av de fyra informanterna. Avsnitten belyser det som två synsvaga personer uttrycker respektive det som två synskadade personer uttrycker. Den andra delen av kapitlet diskuterar materialet. De intervjuade är två kvinnor och två män. I den synsvaga gruppen är kvinnan ung vuxen och mannen ung vuxen, i den synskadade gruppen är kvinnan i övre medelåldern och mannen i medelåldern. De miljöer som nämns med namn är sådana som antingen jag eller informanten i fråga har exemplifierat med, om miljön inte namnges får svaret ses som generellt. Intervjuerna genomfördes på två olika sätt, dels genom en närvarointervju, dels genom två telefonintervjuer.

4.1 Uppsatsens intervjumaterial

- Vilka *värden* utpekar en synskadad i en kulturmiljö, utöver att den är fysiskt tillgänglig? Vad är viktigt för en synskadad ur just *bevarandesynpunkt* i kulturmiljöer, vad skall *föras vidare* till kommande generationer?

SYNSVAGA:

Informant I: En utav de två synsvaga tycker att känslan på platsen är det viktigaste värdet. Det skall finnas en känsla som förmedlas så att hon flyttas tillbaka i tiden och får en glimt om hur det sett ut genom känslan. Ur bevarandesynpunkt ser hon värdet i att miljöerna brukas. Att det tillåts nya verksamheter i äldre miljöer, med undantag för de riktigt gamla, tycker hon. De kan vara för känsliga.

Informant II: Den andra synsvaga tycker också att känslan är det viktigaste och att den är mycket personlig. Han tycker att det är dynamiskt med historiska miljöer som samspelar med nya. Äldre miljöer kan få förändras innehållsligt och utvecklas, det anser han skapar bevarande och skydd. Det är alltså värdefullt att fylla miljöerna med verksamheter.

Informanten tycker framför allt att det berättade är relevant och faktiskt nödvändigt att föra vidare till kommande generationer.

Det ligger i sakens natur. Kulturmiljöer bär vittnesbörd om det vi kollektivt tillskrivit ett historiskt värde, och det behöver ju inte vara historiskt beständigt vad vi en gång uppfattade som relevant. Om vi inte känner till vår historia kan vi inte heller lära oss av våra misstag. Så de vittnesbörd om historiska värden som finns, även om de är negativa, bör bevaras.

SYNSKADADE:

Informant III: En utav de två synskadade informanterna, som endast ser lite ljus, och hela livet varit synskadad, berättar att de största värdena för henne i en kulturmiljö har med känsla och minnen att göra. De egna minnena speciellt, de som förknippar *henne* med platsen. Den trevnadskänsla som infinner sig som handlar om igenkännande, återkommande, det att ha varit där förut.

Informant IV: Den andra synskadade informanten, blind sedan tjuugoårsåldern, anser att det största värdet är chansen till tillbakablicken i historien som bevarandet medför på en kulturbevarad plats. Att det är viktigt för människor att ha kontakt med det som hänt och kunna följa människans utvecklande och tänkande. Se likheter och olikheter. Sedan är det

viktigt med bevarade platser för att det gamla är hållbart och vi annars kan tappa gamla tillverkningsmetoder, tycker han.

Informant III: Ur bevarandesynpunkt talar den första informanten här om vikten av det berättade. Att platsens berättelse är viktigt att bevara. Som synskadad tillgodogör hon sig platsen om hon får känna på den. Så lär hon känna omgivningen och hon anser att det är till stor fördel om det finns något som liknar originalet att ta på. Eller att det rådde en mer tillåtande inställning till att ta på tingen.

Informant IV: Den andra personen tycker det är viktigt att man bevarar material, men att material och det berättade hänger ihop. Han tycker också att det är en brist att det inte är tillåtet att röra någonting. För det är inte däri, i huruvida föremålen skall användas eller inte, som det kulturbevarande minnet ligger, menar han. I grunden är det att byggnaden står kvar, men kan hänga med i tidsutvecklingen, så som det var förr då byggnader alltid förändrades efter nya tiders krav. Statusen är det viktiga, tycker informanten – att byggnaden hängt med i utvecklingen, och som slutsats är det både och, material och berättelsen.

Kom ihåg tanken att huset behöver inte se ut som det en gång såg ut. Det är inte det. Det skall hänga med.

- Vad skulle en synskadad uppskatta *lades till* i kulturmiljöer så att de blir mer upplevelsebara/rika?

SYNSVAGA:

Informant I: Den första synsvaga informanten svarar att det väl är på museum något kunde läggas till. Hon säger att för de personer som är synskadade och vill läsa texterna är det viktigt att de finns att lyssna på istället eller att det finns en större text, i slottsmiljöer däremot där man inte får känna på originaltingen är det modeller som fungerar, anser hon.

Informant II: Den andra informanten tycker att det är värdefullt med mänskliga guider för att de kan lägga upp en guidning på ett sätt som kan tillmötesgå en viss grupps behov. Han uttrycker det också som positivt med museiutställningar som skapar miljöer som finns i verkligheten. Han exemplifierar med Västergötlands länsmuseum som ligger i anslutning till en fornbj, att de byggt upp en medeltida stadsmiljö i källaren i museet. Han säger att det visserligen i utställningen är väldigt mörkt, men ser värdet av att sådana utställningsmiljöer är fysiskt tillgängliga, man får känna på allt, och de riktar sig inte bara till en specifik synnedsättningsgrupp.

Jämfört med den information som man annars kan tillägna sig via informationstavlor eller att gå runt i fornbj utomhus... kommer man närmare på nåt sätt och det tycker jag är ett väldigt bra exempel på hur man har kunnat öppna en miljö.

SYNSKADADE:

Informant III: En kulturmiljö kan göras mer upplevelsebar, tycker den första informanten, med exakta kopior som hon får ta på, de upplever hon är mycket bättre än en muntlig beskrivning. Även andra detaljer som tidsenlig musik ger en stämning, en känsla som gör att hon blir lyhörd. Då går hon in i miljön med sina sinnen, menar hon.

Just modeller får in fantasin i berättelsen och de skapar också ett landmärke. Alltså en bildupplevelse som är jordligt förankrad.

Informant IV: Den andra synskadade informanten skulle önska bättre audioguider med beskrivning. Han önskar sig färg- och formbeskrivningar som han tycker saknas i de flesta fall. Han skiljer på orden berätta och beskriva och menar att turistguiden berättar, men utgår från att besökaren ser. Beskrivningen finns däremot inte och den sätter fokus på hur byggnaden ser ut, säger han. Audioguider behöver lägga till detta.

- Vad upplever en synskadad av det *materiella* bevarandet; hur upplever en synskadad *form* på byggd miljö och hur stora miljöer har en synskadad en *bildupplevelse* av samt hur är relationen till *arkitektur* och vilken är uppfattningen om *färg*?

SYNSVAGA:

Informant I: Den första informanten säger att det angående det materiella bevarandet trots allt kan vara viktigt att byggnaden finns kvar, för känslan det ger. Det hade inte varit samma känsla om man rev byggnaden och byggde upp en kopia av den, anser hon. Även om hon inte ser detaljerna kan hon uppleva att det är ett original.

Om någon skulle visa mig fel på en detalj så ser inte jag det, men om jag får förklarat för mig i ord att det är dåligt utbytt så får jag en helhetsbild.

Informant II: Vid exemplet Kronhuset i Göteborg, som jag undrar om, talar den andra informanten om att han får en känsla av att han rör sig bakåt i tiden, för där råder en helt annan atmosfär.

Även om jag inte kan se detaljer så får jag en känsla för... grunderna i det.

Känslan kombinerad med verksamheten som bedrivs där, marknaden och musiken gör att han menar att han stärks i uppfattningen om att det finns något traditionellt och historiskt som är genuint på ett annat sätt än om det bara hade stått en byggnad, vilken som helst, där.

Om det är flera exemplar som harmonierar väl med varandra då har det påverkan om man river en byggnad, säger informanten. Då förloras också helheten.

Informanten berättar också någonting om Kronhusets betydelse för staden. Han säger att han en gång var utomlands på en konferens där han träffade en utländsk kvinna som hade en släkting i Göteborg. När han samtalade med henne var det första hon mindres Kronhuset.

Så det bär väl vittne om att även om man inte kan se det själv, så är det en del av staden, av mentaliteten, det kollektiva vi: et av att vara göteborgare. Då tänker man på Kronhuset. Även om man inte fysiskt kan se det så vet man att det är en del av Göteborg, en del av Göteborgs historia som har stor signifikans. Oberoende av om man är intresserad av historia och arkitektur. Det är det som jag tror gör att många kan uppröras och känna inför sådant som dom vanligtvis inte reflekterar över.

Informant I: Den första synsvaga informanten uttrycker att när det gäller modeller och att ta på föremål har det inte med synen att göra för hennes del. Hon menar att det till viss del kan vara till hjälp för att upptäcka detaljer som hon inte skulle ha upptäckt på originalet.

Generellt tycker hon att alla skall kunna få uppleva på samma villkor, vare sig det är med ögon eller fingrar.

Informant II: Den andra synsvaga tycker även han att det ur ett generellt synskadeperspektiv är betydelsefullt att få känna på modeller för att få en förståelse för vad det är man har framför sig och att det även är bra att jämföra flera modeller för att sätta in huskroppen eller miljön i ett sammanhang.

Informant I: Den första synsvaga kan skapa sig en bildupplevelse av en större miljö. Hon svarar att hon ser de stora delarna men inte detaljer. Hon säger att hon sveper med blicken över platsen och att det tar en stund att få en uppfattning om hur det hon uppfattar ser ut och hon uppskattar att hon uppfattar omkring 70 procent av det hon ser. Hon går också närmare och tittar och får man inte det så ber hon någon förklara för henne vad det är hon har framför sig.

Informant II: Den andra synsvaga säger att han på en fornlämning eller en begravningsplats som är stor inte kan ta in den genom att svepa med blicken.

Det handlar om att beträda kulturmiljön och bekanta sig med den, det känner jag att jag gärna vill göra för att få en känsla för den, att gå nära, promenera runt i den och inte bara stå och titta på den. Verkligen vara i den!

Informant I: Den synsvaga kvinnan gillar det antika i arkitekturen för att det är skönt och rent och det funktionalistiska för samma sak. Jag undrar om det beror på synnedläggningen att informanten gillar det rena. Hon resonerar först om att det beror på henne som person, men säger att hon kanske påverkats av sin synskada. Jag frågar om hon kanske vill ha renare miljöer för att känna igen sig bättre, och så menar hon att det i hennes fall kan vara.

Jag tycker ärligt talat... det är svårt att uppfatta saker om det är för plottrigt, ja, det kan vara så... och det gör i så fall att det är jobbigt att se, det är inte snyggt.

Informant II: Den andra synsvaga informanten är mindre intresserad av det folkhemsstrukturerade modernistiska tänkesättet, säger han, men tycker ändå det finns bra inslag i modernismen, vilket han anser att den sociala dimensionen är ett exempel på. Han gillar stenstad, speciellt 1700-talsstenstad, och särskilt stenstaden i Stockholm, Vasastan. Han gillar även där olika stilar möter varandra.

Men sen gillar jag där olika stilar möter varandra, det kaotiska i stadsbilden. Även om det kan vara jobbigt för en synskadad så tycker jag att det är nåt som appellerar på mig. Jag gillar skarpt en sådan stad som Berlin, och där har det hänt mycket de senaste 20 åren inom arkitektur och kultur. Det är en riktig favoritstad. Barcelona, den genomstrukturerade är en bra stad om man är synskadad, man pratar här i Sverige om tillgänglighet, men där pratar man om det för *alla*, och inte för en viss grupp. Det genomsyrar stadsplanen, och det har ju sin tjusning, men jag gillar det lite skitiga och sneda.

Informant I: Den synsvaga kvinnliga informanten har blivit bättre på att urskilja nyanser och tror att det har med ett designintresse att göra. Hon kan eventuellt skilja mellan närliggande nyanser.

På vissa färger fungerar det men på vissa andra är jag helt lost. Om jag anstränger mig går det ibland.

Informant II: Den andra synsvaga informanten har inget färgseende, men kan möjligen, om det är starka kontraster se skillnad på dem, mellan skrikiga och dova färger, men det har mindre betydelse för honom, säger han.

Kulturmiljöer går ju knappast ihop med skrikiga färger... det fungerar inte. Det skulle jag notera och känna visst obehag inför, en sådan förändring. Jag tänker på den typ av kulturmiljöer som inte ligger mitt i stan, utan mer i harmoni med naturen, som Slottskyrkogården i Stockholm eller Djurgården. Jag skulle känna obehag inför alltför spretig och skrikig färgsättning. Däremot har jag inga problem med det i stadsbilden i övrigt... bortsett från i stenstaden där den inte skall vara sådan.

SYNSKADADE:

Informant IV: Den manliga synskadade informanten uttrycker i fråga om det materiella bevarandet att det är viktigt för det gör att man känner att man är en del i mänskligheten och fantasin kan löpa fritt framför en månghundraårig byggnad, tycker han. Han exemplifierar med Residenset i Göteborg där han tycker att det är häftigt med de kungar som varit där. Att det är samma plats som många, många generationer varit på före honom. För att förstå form på byggd miljö tycker han att en kombination, mellan modeller och audioguider är det bästa. Det skulle vara bra för att få en uppfattning om hur husen ser ut, om Stadsmuseet gjorde modeller av de mest kulturbeskyddade byggnaderna, tycker han, och även stadsmiljöer kunde modelleras för att visa på hur tätt husen står. I de utvalda husen kunde man sedan ha audioguider.

Informant III: Jag frågar informanten på vilket sätt hon skiljer på två slott i bildupplevelsen, är ett slott en byggnadstyp som hon har gjort sig en inre bild av? Stockholms slott och Drottningholms slott, som jag exemplifierar med, ser ju väldigt olika ut och jag undrar om den synskadade kan relatera till det. Informanten säger att det är genom modeller hon kan förstå formen på byggnaden och allra bäst är det när en människa finns som jämförelsematerial för att begripa storleken hos tingen.

Det är enklare att få uppfattningen om storlek och mått och avstånd och relationer på det sättet... att sätta människan i förhållande till miljön. Det räcker inte med förklaringar.

Informanten menar att om någon säger till henne i en kyrka att till höger om henne finns det en intressant detalj och till vänster en annan kan hon säga jaha ja ok, fastän hon inte förstår alls hur det ser ut, för att inte besvara eller göra någon ledsen. Hon säger att har man koll, så som man kan få genom att ta in med känslan blir allt mycket mer intressant. Hon tycker att det är fullt förståeligt att små barn begriper och lär sig när de tar på föremålen. Beträffande Stockholms slott är det mer fyrkantigt än slott i övrigt, har hon förstått.

Det ser inte riktigt ut som ett slott utan mer som en skokartong.

Drottningholm vet hon inte hur det ser ut, men hon tänker sig en mer herrgårdsliknande byggnad eftersom det ligger på landet. Hon tänker sig slott som byggnadstyp med tinnar och torn.

Annars har ju slott mer tinnar och torn, som Tre Kronor som brann, det hade väl tinnar och torn. Med kyrkor är det samma sak, idag finns det ju kyrkor som ser ut som lador... men det är viktigt att veta hur saker ser ut, för att kunna diskutera.

Informanten vill gärna skapa sig inre kartbilder för hon menar att det på så vis är lättare att hitta i hus och begripa.

Informant IV: I den andra synskadade informantens fall är det inte svårt att få en bildupplevelse eftersom han varit seende. Om någon berättar för honom om hur det ser ut är det inte svårt att förstå, men det kan ändå vara bra att känna på modeller då det är svårt att beskriva detaljer, menar han. Det ger en lite större överblick att få känna på modeller, men han är inte beroende av dem, säger han.

Informant III: Den kvinnliga synskadade informanten gillar arkitektur med färg och form och hon gillar krusidullighet. Utomlands tycker hon om fina entréer och portar, till skillnad från i Sverige där det mest är glas eller trä och likartat överallt, menar hon. I Frankrike har hon upplevt att de har en större mångfald av färger på entréerna och roliga dörrar.

Man går in på ett skojigt sätt utomlands, det gillar jag. Nyare arkitektur i Sverige är likriktad, den äldre är roligare. Stuck missar man ibland har jag förstått. Men om jag hade mycket pengar skulle jag bygga mig något krusidulligt.

Informant IV: Den andra informanten gillar inte speciellt någon särskild arkitektur, men han ogillar starkt den mest moderna. Det har han kommit underfund med genom att han ställt frågor till seende och fått bra svar.

Informant III: I den första synskadades fall tycker hon att det ger mycket med färginformation. Stockholms slott upplevde hon mer vara en skokartong, kanske färglös. Slott tror hon annars ofta är vita eller gula. Det är vanliga färger, men kanske finns det något rött träslott också, säger hon. De är gula i Frankrike vet hon, de är mastodonter över historien. Här i Sverige nämner hon Läckö slott som ett som stämmer överens med typbyggnaden.

Läckö slott är ett fint litet slott som ser ut som det skall göra, gult har jag förstått. Där finns fantasin. Men det har en tråkig inredning, det finns ingenting. Trädgården är fin och unik däremot.

Informant IV: Den andra informanten säger att det som hänt sedan han blev blind är att det har tillkommit andra ord på färgerna. Det finns de nyanser han inte vet hur de ser ut.

Off white... är det vitt eller lite annat? Mellanblått förstår jag... vinrött, ljusgrönt, olivgrönt... men konstiga benämningar... vilket håll går det åt då? Är det mot blått eller rött? Vad fan blir det?

- Hur stor roll spelar det *berättade* och det *nedtecknade* för en synskadad om en plats som en kulturmiljö? Är den muntliga och skriftliga tradition som det institutionaliserade kulturarvet bär på till fördel för en synskadad då hon/han möjligen är mer beroende av kulturarvet som berättelser?

SYNSVAGA:

Informant I: Den första synsvaga informanten tycker inte att det berättade spelar roll för henne. Hon vill mer gå på känsla. Hon vill insupa alla tidsepoker genom upplevelser.

I utställningar vill jag ju bara gå och *se* som alla andra. Jag måste gå mycket nära och så.

Informanten tycker inte att hon är så mycket för fakta och läser den i så fall hemma och tror att det mest är för inspiration hon går på utställningar.

Informant II: Den andra synsvaga informanten tycker att det ligger ett värde man inte kan bortse från i att ha upplevt en plats själv. Informanten exemplifierar med att berätta att han besökt utställningen *And there was light* på Eriksbergshallen i Göteborg.⁷⁴ Den var dåligt strukturerad, upplevde han, och de ville visa för mycket av renässansmålarnas värld. All form av verksamhet de sysslat med fanns presenterad. Det gjorde därför bara ett ytligt intryck med vissa kopior av tavlor eller skulpturer han besökt där de finns i original, tyckte han. Han kunde inte se alla tavlor, men hade personer med sig som beskrev och det fanns audioguiden med bra information, något han tycker är viktigt för att kunna begreppsliggöra och kontextualisera. Utställningen har fokus på ljus, och det har nästan skapats ett jippo kring den, tycker informanten, men säger att det kan man bortse från, för om folk som vanligtvis inte tittar på konst eller kultur besöker den, så har man lyckats på nåt vis ändå, anser han.

Det har ju relevans att skapa möjligheter att bredda kulturarvet och kulturmiljöer till synskadade och personer som kanske inte besöker dem, eller som man kanske inte tänker på i första hand tar till sig miljön på det visuella sättet. Om man är medveten om det och tar med det i någon slags tillgänglighetsarbete och utvecklingsarbete tror jag nog man vinner väldigt mycket på det.

Informanten menar att muntlig tradition och kollektivt uppfattad mening om vad vi tillskriver för värden till olika miljöer har betydelse.

Även om jag kanske inte har varit på en viss plats så har jag med ren allmänbildning, min uppfostran och min skolgång förstått att de här miljöerna har ett visst värde och där tänker jag ligger det berättade.

Informanten tycker att det berättade självklart spelar en större roll om man är synskadad eller ser sämre. Även det skrivna spelar en större roll.

SYNSKADADE:

Informant III: Informanten tror att för historieskrivningen kring en plats som en kulturmiljö gäller nog samma för henne som för folk i största allmänhet. För henne är det kuriosa att det botten en känd person där, det är lite kul, menar hon. Är hon i en kulturmiljö och hon inte får beröra något så blir det som att lyssna på radio, tycker hon.

Klappa på väggarna skulle man vilja.

Informant IV: Det berättade och det nedtecknade spelar nog ingen roll ur ett synskadeperspektiv, menar informanten. En berättelse talar mer om platsen, men man har ju intresse av att veta hur det ser ut, tycker han.

- Med *vilka sinnen minns* en synskadad sin historia och betydelsefulla platser eller episoder, och finns det någon plats med ett särskilt värde?

⁷⁴ Utställningen *And there was light* visas mars till augusti 2010 i Eriksbergshallen i Göteborg med verk av bland annat Michelangelo, Leonardo da Vinci och Raphael. Konstverken är presenterade med hjälp av modern form och teknik. Utställningen är inte skapad främst för synskadade.

SYNSVAGA:

Informant I: Informanten tycker att hon förnimmar sin historia som en film hon är med i. Och synsinnet upplever hon som det främsta sinnet.

Jag upplever det som en film som jag är med i – eller så är det!... Och det är om jag tänker tillbaka inom mig själv. Annars är det att jag minns genom foton... som jag kollar på. Men minnet ur mig själv... då är det filmsnuttar. Men det är också mest synen – det är synen!

Informant II: Även den andra synsvaga informanten minns genom bilder.

Jag bygger fortfarande mycket av mitt minne på minnesbilder – på det visuella. Jag skulle nog hävda att trots att jag är synskadad och alltid har varit det så är det primära sinnet likväl synen. Oavsett hur begränsat det än är... så det är inte dofter, smaker eller ljud som kommer till mig när jag lever mig tillbaka i min historia.

Jag undrar om det hänger ihop med en vilja att ta del av synintrycket och det tror han att det kan vara.

Jag fick förklarat för mig för några år sen när jag hade migrän och spänningar i ögonen, av en ögonläkare, att det är väldigt vanligt med migrän och spänningar i ögonen för personer som tappat syn för deras hjärna vill att de skall se bättre än deras öga förmår. Så det är nog som du säger en sorts viljekraft...

Informant I: Informanten säger att av någon utvald miljö uppskattar hon konstmuseer med föreställande konst samt älskar västkusten och det bohuslänska landskapet.

Jag har ett sommarställe i Strömstad, så jag älskar den naturen – det är att vara och befinna sig i det här lugna... känna dofterna, men det gör kanske inte just jag så mycket. Det är känslan av frihet... så antingen att drömma mig bort i inspiration eller att känna naturen och friheten.

Informant II: Informanten besöker gärna Djurgården i Stockholm för sina värden. Han är förtjust i miljön och återkommer gärna dit, dock inte specifikt Skansen med alla sina stugor och allting från olika delar av Sverige, säger han, utan själva miljön.

Bara själva miljön som jag tycker är fantastisk på nåt sätt och den möjlighet det ges att bara promenera där... sådant som att komma i närvaro av en grön oas direkt inpå staden. Det är spontant en sådan där kulturmiljö, som är naturmiljö också och delvis stadsmiljö, som harmonierar på ett väldigt bra sätt.

Jag frågar om den alltså har rekreativvärden, vilket han tycker. Av miljöer i Göteborg framhåller han att Botaniska är skönt och han går gärna dit.

Jag undrar vad det är han känner när han går omkring på Djurgården och han svarar att det är den svårdefinierade känslan, men att det har med att göra att han anser det så fantastiskt att ha en sådan miljö så nära stadens centrum, att det är unikt. Det är rekreativt, tycker han, men svårt att definiera mer tydligt än så.

SYNSKADADE:

Informant IV: I den manliga informantens fall minns han med känslan, och också ljudet på platsen.

Många gånger om man kommer till fornlämningar... upplever man ljud i åkrarna... eller skogsängarna. Och dofterna... men kanske inte *de* dofterna som en gång var. De var kanske inte så trivsamma... men man skulle ändå komma ihåg. Så doft, ljud och känsel är de stora jag kommer ihåg händelser och platser med.

Informant III: Den kvinnliga synskadade informanten tycker om att promenera antingen i den äldre stadsmiljön i Stockholm, som i Gamla stan, eller vid sin kolonilott.

Informant IV: Informanten tycker det är roligt med Älvsborgs fästning och Marsstrands fästning. Dels hur de var byggda och att de klarat att stå så länge och att de betytt mycket för historien på platsen, menar han. Björlanda bronsålderssund tycker han också om.

Man går och *ser*⁷⁵ rösen... och tänker att topparna var en gång öar. Tänk att man kom inseglandes från havet. Det var makt... det talade om att här bor mäktiga människor. Det är fascinerande. Och då kommer man in på igen... att tänka på isens betydelse när den drogs undan.

4.2 Analys av uppsatsens intervjumaterial

Som nämnts tidigare finns ingen avsikt att besvara frågorna med statiska svar som skulle vara allmängiltiga för gruppen synsvaga och synskadade. Däremot kan ett resonemang föras kring vad detta material belyser.

Genom intervjumaterialet syns att vissa faktorer frekventare omnämns. Ett värde som särskilt belyses är *känslan* en plats ger en person. *Minnet* har härjämte stor betydelse, och det *berättade* anses också värdebärande. Det berättade vittnar om ett tillskrivet värde i en kulturmiljö och de synsvaga tillskriver det berättade ett värde; samtidigt vittnar de båda synskadade om att det berättade förmodligen inte betyder mer för dem än för seende. Det berättade ersätter heller aldrig upplevelsen i att ha besökt en kulturmiljö menar de alla, däri ligger känslan och så skapas kontakten med det som hänt i historien.

Ett *materiellt bevarande tillsammans med det berättade* uppskattas också. Däremot tenderar båda grupperna att *bry sig mindre om materialautenticitet än många seende*, en av de synsvaga nämner att *det autentiska kan ge en känsla*, kanske gör sig personen en bildupplevelse av det materiella. Runt det materiella bevarandet finns en uppskattning för det som har att göra med äkthet i form av immateriella arv, så som traditioner, genuinitet, mentalitet och samhörighet, som kring Kronhuset. Det materiella bevarandet eggjar eller tillfredställer fantasin för den som inte ser.

De synsvaga kan skapa sig en *bildupplevelse* med viss hjälp av synen, om inte miljön är alltför stor. Då blir istället att gå omkring i miljön betydelsefullt för att göra sig en uppfattning om den. Bildupplevelsen i gruppen av synskadade görs, hos den som hela livet varit synskadad, med hjälp av *känslan* och *modeller*, men även som en blandning mellan *förståelse i form av föreställning* och *förståelse i form av vetenskap*, se 3.2.1. I den första formen krävs sinneskontakt med objektet, men objektets inre horisont, se 3.2.1, är för stor för att kunna beskriva det i en omedelbar helhet. I den senare formen som är mer abstrakt spelar minnet roll. Det krävs en vetenskap om hur någonting förhåller sig. Det räcker eventuellt inte

⁷⁵ Min kursivering

att förklara något med en form som liknar föremålet, utan en välliknande modell är det allra bästa. Föreställningen om en byggnadstyp kan annars bli den gällande för att förstå vad som finns i miljön.

Känslan ger ”koll” enligt den som varit synskadad hela livet, vilket resulterar i att upplevelsen blir rikare. Det visar också på att den synskadade vill kunna vara med och diskutera och inte uteslutas eller särbehandlas. *Personen vill få en bildupplevelse*. Det i sig är intressant och visar på det visuellas betydelse. I den synsvaga gruppen finns en uttalad mening om att synsinnen är deras primära sinne, men även i den synskadade gruppen finns en vilja att visualisera. Att skapa bilder torde vara mycket viktigt – att bildliggöra sin värld för förståelsen av den. I materialet förekommer rentav uttrycket ”ser” från en person som inte ser med ögonen, utan händelsevis ser, eller *varseblir*, i sitt sinne. Viljan att se, även om det så är bara en rest av syn man har, som hos de synsvaga, är stor. Det handlar säkert både om nyfikenhet och vilja att se skönheten i världen och om otryggheten av att inte se eventuella faror i vardagen.

Samtidigt är det väl så att synskadade har större tillgång till de ickevisuella intrycken än de visuella. De talar om minnen, igenkännande och att definiera sig själva med en plats genom ett minne, vilka är mindre visuellt fixerade föreställningar om vad som är viktiga upplevelsevärden i kulturmiljöer.

Det de alla skulle önska lades till i kulturmiljöer är fysiskt betingade element.

Modeller anses mycket givande och det är dessutom bra om det finns flera skalenliga modeller att jämföra olika byggnader mellan. Även *kopior* över det visade i en kulturmiljö uppskattas. Olika sorters *guider* som beskriver och målar upp miljön berikar också upplevelsen; gärna i kombination med modeller samt upplevelser för de övriga sinnen, som musik. Det eftersöks en mer öppen inställning till att få tillägna sig med känslan.

Form- och färginformation anses väsentligt för de synskadade och något mindre viktigt för de synsvaga, kanske för att den senare gruppen tillgodogör sig viss information via synen. Särskilt intressant tycker jag värdesättandet av färg är, vilket återknyts till i slutet av detta kapitel. I den synsvaga gruppen tycker den ena att färgseendet är okej, medan den andra inte har något bra färgseende. Sättet färgerna nämns på har heller inte med färgnyanser att göra: *skrikiga* och *dova*, vilket visar på att det går att göra sig en föreställning om färg genom andra benämningar.

I gruppen med synskadade säger den ena att det ger mycket med färginformation medan den andra uttrycker att det är svårt att tolka vilka färger som avses när nya ord på nyanser dyker upp. Detta är förstås en del i utvecklingen svår att hänga med i för en som förlorat synen.

När det gäller *arkitektur* talar informanterna om att de missar alla detaljer. Vad är arkitekturen utan detaljerna? I Unnerbäcks modell förekommer ett arkitektoniskt värde, så detta bör sannolikt vara ett av de mer synfokuserande värdena. Vilket uppdragar att någonting här saknas att ta del av för de synskadade i kulturmiljöer. Det går också att utläsa en viss riktning som skulle kunna ha med avsaknaden av synen att göra när det gäller *upplevelsen av arkitektur*. Eftersom de synskadade inte ser den nya arkitekturen är det svårt

för dem att hänga med i "visualismen" som jag här väljer att kalla den, *the visual turn*⁷⁶ på engelska. Den seende delen av befolkningen däremot vänjer sig vid allt häftigare och mer påträngande formuttryck genom bildupplevelser, ung som gammal. Båda de synskadade informanterna verkar ha en viss motvilja mot ny arkitektur, dels genom att den anses oskön, dels genom att den är likriktad.

Högst betydande för de synskadade anser jag *upplevelser tänkta att uppfattas med de övriga sinnen* vara, varför exempelvis museum De Vries och naturstigen på Drottningholm verkar som goda förebilder. Den ena synskadade *minns*, trots att han varit seende, mest med känsel, ljud och doft.

Eftersom båda de synsvaga i min studie föredrar synsinnet är deras val av favoritmiljöer inte helt väsentliga för upplevelser uteslutande med de övriga sinnen, men de är ändå intressanta. De tycker båda om natur, vilket förmodligen visar på att de finner ro i miljöer med milda synintryck. För personen som gärna går i parker är förmodligen dofter också viktiga för känslan av välbehag.

4.2.1 Förslag till förfining av upplevelsen

Det saknas eventuellt en mer tillåtande attityd till hur närgånget besökaren med synskadade får inspektera tingen i en kulturmiljö. Kan det kanske finnas sätt att låta de som behöver få tillägna sig miljöerna på ett grundligare sätt göra det med hjälp av andra sinnesintryck än synen?

Det skulle kunna göras tillägg, så som uppmaningar till besökaren att känna på vissa delar som sitter i lämplig höjd, som beskriver något av det seende kan uppfatta så enkelt. När det gäller färgbeskrivningar borde det kunna göras liknelser till de färger som är viktiga i miljön genom måleriska adjektiv (egenskapsord). Exempelvis om miljön ligger i en djup skog vid en tjärn, att uppmana den synskadade att tänka på det mörka, gröna lugnet och det bläcksvarta trögflytande vattnet och skapa sig en känsla i kroppen av att vara omsluten.

Kanske kunde alla, eller åtminstone många miljöer definieras utifrån *visuella värden som går att beskriva med ord som gör dem tydliga för de övriga sinnen*. Som jag även nämner längre ner i texten kan färger också förknippas med temperament och element, se 4.3.

Det berättade om en plats anses inte vara det allra viktigaste ur just ett synskadeperspektiv utan här belyses värdet av att besöka platsen. Alltså är det mot miljön fokus bör riktas.

Detaljrika beskrivningar i kombination med modeller behöver i större utsträckning förekomma i kulturmiljöer. Vad man kan tänka på i kulturmiljöarbetet är att presentera en

⁷⁶ *The visual turn*, en akademisk disciplin inom kulturvetenskapen som startade i England på 1950-talet som i förlängningen kommit att handla mycket om USA. Den tog fart på 1990-talet och har kommit att uppta och påverka nästan varje aspekt av tillvaron. Den informationstid vi lever i – globalisering, media, teknologi – allt går att inordna under en visuell upptagningskanal. Internet 27

"Image technologies from photography to cinema, television, and computerization are more and more deeply woven into the very fabric of reality. The function of images has become inseparable from any consideration of what might be called the contemporary human condition. The rise of visual culture is a response to the need to efficiently organize and manage huge populations composed of disparate cultures and/or races, in multiple locations and with varying degrees of economic power in what has become the capitalist world-system." Internet 28

plats på ett så fysiskt sätt som möjligt med hjälp av jämförelsematerial för hur det som beses är, samt med måleriska texter.

Av vackra föremål och konst kunde finnas förstorande detaljer att titta på, även stor text är en fördel. För att göra miljön mer tillgänglig är det också lämpligt med andra säkerhetsåtgärder, så som exempelvis kontrastmarkeringar och räcken och behagligt ljus eftersom synsvagas ögon ofta kan vara känsliga.

Det vi borde tänka på är att *bevarandet alltid bör innehålla bevarande för alla sinnen*. Det är svårt att generellt tala om hur exempel på detta kan göras. För att göra ett försök återgår jag till *Unnerbäcksmodellen*. Den skulle eventuellt kunna utökas med en kategori för bevarande för alla sinnen. En kategori som talar om att det betydelsefulla på en plats bör bevaras så att det kan upplevas med andra sinnen än synsinnet.

4.3 Resonemang kring intervjumaterialet genom huvudlitteraturen

I detta avsnitt belyses intervjumaterialet genom att återknytas till litteraturen i kapitel 3. Även ett filosofiskt resonemang med stöd av några ytterligare litterära källmaterial förs.

När det gäller *orientering*, som litteraturen tar upp, vill de synskadade informanterna skapa sig inre kartbilder, de synsvaga informanterna talar om att svepa med blicken och sedan närma sig objekten.

Bildupplevelsen av en större miljö skapas av närhet till platsen, att få gå runt i den. I gruppen av synskadade är människan, den egna kroppen det bästa som jämförelsematerial för hur någonting är, modeller kan också vara avgörande för förståelsen.

För *upplevelsen* av en plats och dess *värden* verkar känslor och minnen spela roll för de synskadade. Detta ter sig mycket troligt eftersom de inte kan förlita sig på tidigare synintryck utan måste dra sig till minnes någonting enbart ur minnet och inte har hjälp av att se hur det nu såg ut vid ett andra besök på en plats till exempel. De kan visserligen återupptäcka med hjälp av de andra sinnena, men har inte den fördel synens snabba iakttagelseförmåga för med sig. (I en annan studie vore det förstås mycket intressant att undersöka hur det förhåller sig med blindhet och glömska).

I båda grupperna är alltså *känsla* ett viktigt element för upplevelsen. Den kan i sin tur härledas till den berättelse en plats står om.

Daniel Goleman skriver i boken *Känslans intelligens* att våra djupaste känslor, våra passioner och vår längtan är ovärderliga vägvisare. Goleman skriver att sociobiologer framhåller känslornas överlägsenhet över förnuftet i avgörande ögonblick, när de diskuterar varför evolutionen har givit känslorna en så central roll i det mänskliga psyket. Våra känslor, säger de, hjälper oss i situationer och med uppgifter som är för viktiga för att överlämnas enbart åt intellektet – faror, smärtsamma förluster, att ihärdigt sträva mot ett mål trots motgångar, att skapa närhet till en partner, att bilda familj.

Alla känslor är i grund och botten impulser till handling, de fungerar som färdiga handlingsmönster som evolutionen har inpräntat i oss. Ordet *emotion* kommer från det latinska verbet *motere*, ”att röra sig”, och prefixet ”e-” ger betydelsen ”att röra sig bort från”, vilket antyder att en benägenhet att handla är underförstådd i alla känslor. Att känslor leder

till handling ser man tydligast hos barn och djur; som vuxen kan man kontrollera att känslorna – grundimpulsen till handling – inte följs av någon synlig reaktion.⁷⁷

I det fallet informanterna berättar att *känslan* är det viktigaste för *upplevelsen* av en plats hänger det väl samman med en passion om hur någonting är när det är som bäst. Det värdefulla uttrycks som en basal känsla. Att få en känsla skulle enligt ordet vara förbundet med en handling. Om handlingen är underförstådd i alla känslor skulle den allmänt kunna innebära skillnaden mellan ett bevarande och ett ickebevarande av kulturmiljöer.

Även när det gäller *rumsupplevelse* verkar den nästan uteslutande i den synskadade gruppen vara grundad på olika typer av minnen. Den som varit seende tidigare i sitt liv kan förlita sig på de visuella minnena, medan den andra personen har minnen i form av *förståelse i form av föreställning*, alltså om hur någonting materiellt är eller ser ut.

Upplevelsen förbättras avsevärt med hjälp av fysiskt betingade element i båda grupperna. Även ljudupplevelser fördjupar intrycken.

Vad som verkar stämma överens med Bergströms resonemang är att synsvaga och synskadade vill *röra sig* i en miljö för att få en *rumsuppfattning*. De talar om att de vill röra sig omkring på platsen och på så vis bekanta sig med den. Om *rumsupplevelsen* ligger i *rörelsen* eller i *känselintrycket* har inte intervjuerna gett svar på, däremot har forskningen rönt en del svar. Den talar om att just rörelse och känsel ger upphov till rumsupplevelse. Rumsupplevelse verkar i de synsvaga informanternas fall också skapas med hjälp av de aktiviteter som förknippas med en plats, som i fallet med Kronhuset.

I den synsvaga gruppen är rumsupplevelsen också möjlig med hjälp av svaga visuella intryck. Ett materiellt bevarande anses viktigt i både den synsvaga och den synskadade gruppen för att inte tappa förankring bakåt i tiden.

Sinnena hänger ihop, vare sig man ser eller är synskadad och även om man är synskadad kan man göra sig föreställningar i form av inre bilder genom att röra vid former. Intressant är hur informant III tog förgiven formen på Stockholms slott likna en skokartong, antingen hade hon känt på en modell eller så hade kanske någon talat om det för henne. En teori jag har är att former är en relativt subjektiv upplevelse när man är synskadad. Den form en person upplever behöver inte vara densamma som en annan person får en bildupplevelse kring via känselintrycket.

För att ytterligare förtydliga sinnenas samspel kan betänkas att det vi seende ser inte bara är ögonens intryck utan också vad som formas till logiska svar i hjärnan. I funderingar på vad som är illusion och vad som är verklighet kan betänkas att det egentligen inte är ögonen som ”ser”, utan hjärnan,⁷⁸ alltså formas en bild i hjärnan av ett föremål även om man inte visuellt ser det.

Här vill jag göra en filosofisk utläggning och ta upp till diskussion ämnena *färg* och *minne*, som jag funderade mycket på innebörden av om man är synskadad.

En person som är normalsynt kan urskilja omkring 1 miljon olika färgnyanser.⁷⁹

⁷⁷ Goleman (2000) s. 19-20, 22

⁷⁸ Internet 1

⁷⁹ Ibid

Färg beskrivs vara viktigt, både i litteraturen och genom informanten som hela sitt liv varit synskadad, vilket skapar förundran och nyfikenhet kring hur färgupplevelsen hos blinda är grundlagd och hur är det möjligt för dem att relatera till färg. Min informant har talat om att hon när hon var mycket liten kunde urskilja vissa färgnyanser. Här följer ett annat resonemang än det som i 3.2.2 samt 3.2.3 ges av Karlsson. Färgupplevelsen – mer än formupplevelsen och rumsupplevelsen – kändes häpnadsväckande.

Att uppges en falsk färg på ett objekt som invaggar den synskadade i en uppfattning för att sedan avslöja objektets verkliga färg kanske rubbar känslan för det återgivna föremålet, och allra mest rubbar det måhända någonting inombords hos den synskadade. Jag tittade närmare på några filosofiska texter för att närma mig någon sorts idé.

En man med djup livsåskådning har gett en bild av människans färgupplevelse i en text i början av nittonhundratalet som jag därför valt att nedan återge och kort resonera kring. Det är ett filosofiskt avsnitt, som må bära sanning, liksom flera närbesläktade texter, men för läsaren av denna uppsats vilar det i var och en av er vilka rader ni väljer att instämma med.

Likadant var det till exempel med synen under måntiden. Man betraktade inte ett föremål utifrån och såg en färg utanpå, utan då levde ögat inne i färgen och livet upprätthölls genom färgandningsprocessen. Livstillståndet var beroende av förhållandet till yttervärlden som man fick via ögat i varseblivningsprocessen. Under måntiden bredde man ut sig när man dök in i det blå och drog ihop sig om man vågade sig in i det röda; utvidgning – sammandragning, utvidgning – sammandragning. Det hängde ihop med färgseendet. På det här sättet hade alla sinnen ännu ett levande förhållande till yttervärld och innervärld, på samma sätt som idag i livsprocesserna.⁸⁰

Detta stycke är svårt att vid första anblicken ta till sig, men en tanke är att människan mellan liv på jorden minns i sitt medvetande. Detta förs sedan in i den nya kroppen och lever liksom ett basalt medvetande djupt i varje individ. Om så är fallet skulle synskadade (kunna) ha bilder, eller någonting som liknar bilder, bakom det blinda ögat som bottnar i en utsträckt förståelse för och förmåga till upplevelse av det visuella. Och inte bara genom ett visuellt utanpåverk av de ting vi ser, utan även förkroppsligat där vi kan avgöra att färg har en djupare betydelse och mening känslomässigt. Det kunde alltså finnas ett uråldrigt mänskligt minne inom oss. Det sägs ibland att färgerna skapar olika känslor inom oss, rött för ilska osv. och de kan också förknippas med sådant som de fyra elementen och de fyra temperamenten; som jag minns det från grundskoletiden stod gult för sangviniskt, blått för melankoliskt, rött för koleriskt och grönt för flegmatiskt.⁸¹

I Millars bok finns ett avsnitt som tar upp synens centrala roll för förståelsen av vår omgivning under historien. Att filosofer under historien frågat sig huruvida en person som föds blind, men senare i livet återfår synen skulle känna igen objekt och former enbart med hjälp av synen som hon/han tidigare lärt sig utseendet på via känselintryck. John Locke såg sinnet som en tom tavla vid födseln som upplevelserna skrivs på under livet, medan Plato menade att själen före jordelivet vet alltings rena form.⁸²

⁸⁰ Steiner (2005) s. 20

⁸¹ Rudolf Steiner är Waldorfpedagogikens grundare utifrån vars kunskap stoffet till mycket av undervisningen hämtas. Mitt minne härstammar från undervisningen i människokunskap i klass 7.

⁸² Millar (1994) s. 3

För att återge en vittnesskildring refereras nedan Helen Kellers första förståelse för att tingen har namn, mellan *ordet* och det stavade i hennes hand. Helen Keller föddes 1880 i Alabama USA, av allt att döma normal, men som spädbarn drabbades hon av en sjukdom som gjorde henne blind och döv och därmed stum. Det var först när hon var sju år och fick en lärare, Anne Sullivan, som hennes liv utvecklade mening. Bara några år senare blev Helen Keller känd över hela världen som ett absolut underbarn. Hon behärskade redan som tolvåring flera språk och lärde sig även tala genom att med känslan uppfånga strupens vibrationer och munnens rörelser. Helen Keller var innan Anne Sullivan började undervisa henne oförmögen att förstå att orden hade någonting att göra med ting eller att det existerade ord. Anne Sullivan övade henne genom att föra samman ting med det hon stavade i Helens händer, men det var inte förrän efter en del övning som det stod klart för Helen Keller; inte förrän Anne höll Helens hand under röret i pumphuset kunde hon förbinda ordet ”vatten” med den kalla strålen och insåg för första gången att tingen hade namn och att handens alfabet var nyckeln till dessa.

Plötsligt var det något sällsamt som rörde sig inom mig – ett suddigt medvetande, en känsla av att jag mindes. Det var som om jag kommit tillbaka till livet efter att ha varit död... Jag förstod att det skulle vara möjligt för mig att meddela mig med andra människor genom dessa tecken. Tankar bakåt och framåt rusade genom mig – tankar som tycktes rinna upp i min hjärna och sprida sig i hela min varelse. Det var något som liknade en uppenbarelse... Jag kände mig glad, stark, vuxen i min olycka. Ljuvliga förnimmelser välldes fram genom mig och underbara, sällsamma ting som fanns inlåsta i mitt hjärta började sjunga.⁸³

⁸³ Brooks (1957) s. 17 (citrat). Övrigt s. 7-27

5 AVSLUTANDE DISKUSSION

Jag tycker att det visat sig att den fysiska tillgängligheten, som jag till en början valde att inte fokusera mest på, sammanfogas med den sorts tillgängliggörande jag velat lägga grunden för. Den fysiska tillgängligheten är således nära förankrad med de frågeställningar uppsatsen haft som fokus att skönja svaren på. I det inledande kapitlet nämns att för utformandet av riktlinjer för tillgänglighet kunde lärdom dras av en studie som denna. Om en miljö är lätt att inta, och om den har de fysiska attribut som den synskadade kan tillgodogöra sig, som exempelvis modeller eller lukt- och känselbetingade element, ledare, bättre beskrivningar, audiella guider (bättre ljudbild), blir också de övriga intrycken starkare, de förstärks så att *känslan*, ett ledord i studien, kan infinna sig. Alla våra sinnen är nära förbundna och det går inte att göra en miljö mer upplevelsebar för blinda utan att lägga till vissa fysiska attribut.

För att göra ett försök att svara på den sista frågeställningen för min studie tror jag att för kulturmiljövårdens gängse sätt att presentera och definiera kulturmiljöer, vilket jag betraktar vara tämligen synfokuserande, *berikar bevarande för alla sinnen upplevelsen och därmed tillgängligheten till kulturmiljöer*. Därav vore det tillfredställande exempelvis med en kategori i Unnerbäcksmodellen som handlar om att det betydelsefulla på en plats bör bevaras så att det kan upplevas med alla sinnen.

Presentationen av kulturmiljöer skall vara en betydande del av tillgängligheten och skall möjliggöra för upplevelse med alla sinnen.

Fysisk tillgänglighet i kulturmiljöer borde behandlas lika mycket ur ett presentations- och utställningsperspektiv som det idag fokuserar på stöd för framkomlighet.

Det omnämns i intervjumaterialet att tillgänglighet för alla är ett ledord i Barcelona. Detta tycks mig gå väl ihop med ett bevarande för alla sinnen, på det sätt jag i uppsatsen resonerat kring tillgänglighet ur ett existentiellt perspektiv, där upplevelsen, och inte den fysiska tillgängligheten som anpassningsfaktor legat i fokus. Om en miljö kan upplevas med alla sinnen bör den rimligtvis vara tillgänglig för alla.

I det inledande kapitlet hade jag också definierat att studien syftade till att i söka utreda samt förstå hur vi kan definiera kulturmiljöer efter andra än visuella värden. Framtidssyftet med denna uppsats var att fundera över om de speciella upplevelser som synskadade bidrar med kan påverka definitionen av kulturmiljöerna, följaktligen ett sätt att uppleva värden som utgår från andra sinnen än synsinnen primärt.

Detta har visat sig vara en förenkling av verkligheten. De visuella estetiska värdena har visat sig vara mycket värdefulla även för synskadade. Jag har talat med personer som uppgett att synen är deras primära sinne, kanske på grund av att den blir så ytterst viktig när man är så beroende av den lilla synrest man har. Mitt förslag är att *med hjälp av de synbetingade inslagen i en miljö forma vägar att belysa dem för de andra sinnen*. Så som en av mina informanter påpekar råder det stor skillnad mellan att *berätta* och *beskriva*. Jag föreställer mig att det, som jag ger förslag på i 4.2.1, går att beskriva både tydligt, vackert och uttrycksfullt för de andra sinnen det som främst uppfattas med synen i en kulturmiljö.

I tre steg skulle dock kunna påstås att upplevelsen av en kulturmiljö med presentation som utgår från seendes förutsättningar har konsekvenser för all sorts tillgänglighet. Det sätt som

synskadade upplever på samt ett *vidgat tillgänglighetsarbete* skulle ge en god relation mellan upplevelse och tillgänglighet och i förlängningen *skapa tillgänglighet för alla medborgare*.

Jag har alltid tyckt att berättelsen är mycket viktig för en kulturmiljö definition och i förlängningen fortlevnad, och står fast vid denna tro. Jag hade dock förväntat mig kunna utläsa att berättelsen skulle spela en avgörande roll för synskadade, men här har fallet visat sig vara att de synskadade informanterna allra främst vill besöka en miljö och kunna ta in den med de intryck den bjuder och de sinnen de förmår. Dock kan inte avskrivas en betydelse för det berättade.

Materialet från de genomförda intervjuerna är många gånger tvetydigt, men visar på att det går att uttyda viktiga värden i form av känslor, minnen, seder och bruk som inte torde vara synbetingade, men som även anses viktiga för seende. Här avspeglas alltså en mindre skillnad mellan seende och synskadade. Dock är förmodligen synskadade benägna att belysa flera ickevisuella värden eftersom de inte ser.

Något som skiljer sig väsentligt från de flesta seendes, inte allas, åsikt är de synskadades önskan om att tillåta förändring av material. Autenticitet är eventuellt mindre viktigt för de synskadade och därför existerar en skillnad häri mot vad många seende anser. Detta märks både i den synsvaga och synskadade gruppen. Ett materiellt bevarande bör finnas för hågkomsten av historien, men förändringar kan få förekomma, emellertid med undantag av utpräglat värdefulla miljöer.

Det tycks mig så här i slutet av studien när jag sammanfattar mina intryck av vad som värderas högt i kulturmiljöer vara viktigt att de synskadade får komma riktigt nära miljön. Att förbjudas att ta på föremål i en värdefull miljö utestänger faktiskt de som inte kan uppleva platsen med hjälp av synen. Möjligheten att ha särskilda visningar för synskadade vore spännande att utveckla i ett projekt där de synskadade bland annat kan tillåtas röra vid miljön. Jag har gott hopp om att det kan ske med varsamhet. För att en synskadad spontant skall kunna besöka en kulturmiljö skulle vi behöva arbeta för att ett förtroende skapas så att synskadade alltid kan få röra vid miljön.

Att få insikt om huruvida miljöerna, så som de är definierade idag, alls finns till för de människor som inte kan se var någonting jag ville utreda. Det har visat sig att kulturmiljöer visst finns till, och därtill uppskattas av de synsvaga och synskadade, däremot finns inte alla attribut ännu för att de skall kunna ta in dem till fullo. Tanken med studien var också att skapa en bättre förståelse för hur stor roll andra sinnesintryck spelar för upplevelsen av en plats. De har visat sig spela stor roll, men kanske främst med hjälp av bildupplevelse. Även synskadade skapar sig utvecklade bilder.

Forskningsdelen i uppsatsen bedömdes nödvändig att ha med för en bred förståelse för de synskadades upplevelser. Kapitel 3.2 behandlar boken *Leva som blind*. Hela avsnittet meddelar just hur blinda personer uppfattar sin omgivning och inget parti vigs åt mindre gravt synskadade eller synsvaga. Trots min medvetenhet kring detta har jag valt att redovisa avsnittet som viktigt ur ämnets perspektiv. Min intention var till en början att få intervjua flera gravt synskadade personer. Jag får här medge att min ganska försiktiga hållning, där jag inte ville tränga mig på någon med frågor som jag anser vara existentiella, resulterade i att studien omfattar få intervjuer. Jag hade alltså inte för avsikt att pressa någon att ställa upp i min studie. Jag lät personer som ville ställa upp i intervju återkomma till mig efter en utskickad förfrågan om deltagande i studien, som jag beskrev i mitt utskick. Denna metod

är dock ingen jag ångrar. Jag känner att de personer jag fick chansen att intervjua på ett tillfredställande sätt bidragit till mitt empiriska material för denna uppsats.

Jag skickade i ett tidigt skede ut en förfrågan till SRF Göteborg där jag beskrev min idé och önskade svar från intresserade. Jag fick svar från flera intresserade, som i slutändan blev två som hängde kvar fram till intervju. Nästa skede blev att jag även kontaktade en person i Stockholm som jag genom en extern kontakt fått upplysning om. Genom henne dök sedan ytterligare en person upp som jag hade förmånen att få intervjua. Denna person hade redan i inledningsskedet skapats kontakt med, vilken jag återupptog.

Nya frågeställningar har naturligt väckts under arbetets gång som inte hunnits med att bearbetas på ett rättvisande sätt. Jag ser det som en del av mitt resultat att ytterligare frågor uppkommit som jag inte hunnit finna svaren på. I en fortsatt forskning inom ämnet kan de få återkomma istället för att jag förhastar mig och försöker finna deras svar inom ramen för detta arbete. Bland annat funderar jag på det förslag som jag givit till hur kulturmiljövården skulle kunna arbeta – hur det skulle vara möjligt att med hjälp av de synbetingade inslagen i en kulturmiljö forma vägar att belysa dessa inslag för de andra sinnena. Det vore roligt att forma en studie kring detta i en utvald kulturmiljö och med hjälp av synskadade och gärna barndomsblinda utforska hur de visualiserar sådant som främst upplevs med de andra sinnena, om smaker eller ljud eller olika benämningar i språket uppträder som bilder. I så fall skulle vi kunna ha hjälp av dessa smaker, ljud och benämningar för en utvidgad presentation av kulturmiljöer. I uppsatsen har exemplifierats hur kulturmiljöer definieras genom en värdebedömningsmall, Unnerbäcks. Det är troligt att det saknas någonting i kulturmiljövårdens definition av kulturmiljöer idag, även om jag inte tycker att vi bedriver ett svagt arbete. Jag tror att det finns fler sätt att lyfta fram värden på.

Arbetet med uppsatsen har varit mycket inspirerande, men också slitsamt. I ena stunden dök tvivlen upp för att i nästa stund ersättas med tillförsikt inför detta särpräglade ämne.

Psykologi intresserar mig, men är inte mitt huvudämne och för denna studie har det varit nödvändigt att inhämta vissa grunder i psykologi för att kunna förstå de synskadades position. Ämnet jag valde för min studie skildrar en världsbild skild från min egen – den ur en synskadad persons perspektiv – och ett annat sätt att uppleva värden. Att vara synskadad som fenomen samt frågeställningarna om kulturmiljöer utifrån denna förutsättning har ett par gånger under arbetets gång varit svårtolkat.

Jag har kommit fram till en diskussion och det som redovisas får således ses som mitt resultat efter den korta tid som funnits till förfogande för studien.

Jag skulle vilja säga att kulturmiljövården åtminstone i de synskadades föreställningsvärld, den de delat med sig av till mig genom samtal utanför kulturmiljöer, många gånger liknar de värden jag själv definierar för mig. Det visar på att vi inte är så olika bara för att vi har olika sinnesförutsättningar, men föder även frågan om det är egna upplevelser och egen kunskap eller inlärd kunskap och inlärd kunskap vi bär på – ett verkligt *kulturarv*.

6 SAMMANFATTNING

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i en idé om att flera andra värden i kulturmiljöer än de som är rent visuella, de som uppfattas genom synintryck, är lika viktiga för upplevelsen av miljön som de visuella. Det visuella intrycket bedöms viktigt i värdering av bevarandevärda miljöer och medför att en stor del av den byggda miljön är utpräglad synbetingad. Kulturmiljöer är till övervägande del definierade enligt värden som vi kan uppfatta visuellt. För att undersöka om miljöerna så som de är definierade och presenterade idag finns till för de som inte kan se har intervjuer med synskadade genomförts. Med hjälp av den här sortens studie kan eventuellt en bättre förståelse formas för hur stor roll andra sinnesintryck spelar för upplevelsen av en plats.

Frågeställningarna är ställda att undersöka vilka värden den som inte ser utpekar i en kulturmiljö, vad som bör bevaras till kommande generationer, om någonting borde läggas till så att miljöerna blir mer upplevelsebara, huruvida de synskadade tillgodogör sig det materiella bevarandet, form, arkitektur och färg, om det berättade är extra viktigt för en synskadad och med vilka sinnen de särskilt minns. Den utvidgade frågeställningen är hur kulturmiljövårdens sätt att presentera och definiera kulturmiljöer påverkar upplevelsen av och därmed tillgängligheten till kulturmiljöer för synskadade.

För att ha ett underlag för att kunna utföra intervjuer och resonera kring materialet har lästs om fysisk tillgänglighet i kulturmiljöer vilket är aktuellt idag inom kulturmiljövårdssektorn, en del om lagstiftningen, men framför allt har psykologisk litteratur om synskadades orientering och rumsuppfattning studerats.

Ett mindre avsnitt vigs åt lagstiftning, fysisk tillgänglighet och tillgänglighetsarbete inom kulturmiljövårdssektorn, medan ett omfattande avsnitt vigs åt synskador ur ett psykologiskt perspektiv.

I kapitel 2 om tillgänglighet finns paragrafer för tillgänglighet från PBL, BVL, BVF och KML redovisade. Det finns även ett avsnitt med riktlinjer i byggd miljö för synskadade samt exempel på tillgänglighetsarbete i kulturmiljöer.

I kapitel 3 om synskador ges en tämligen ingående förklaring av upplevelseformer hos synskadade, hur de kan orientera sig i miljön och hur de som aldrig sett föreställer sig synen. De upplevelseformer som diskuteras är förståelse i form av bildupplevelse där det för en blind person är möjligt att förstå en mindre form, medan ett mer omfångsrikt objekt, eller en fysisk plats är svårare att göra sig en bildupplevelse av. Även en abstrakt form av bildupplevelse beskrivs för objekt som är utpräglad synbetingade. Denna form inbegriper exempelvis månsken.

Eftersom kulturmiljöer ofta utgörs av större platser är upplevelseformerna en väsentlig bakgrund till förståelsen av de synskadades position.

Även vari upplevelsen av rum ligger diskuteras, att rörelsen hos den som upplever spelar en avgörande roll. Här diskuteras även vilka sinnen som oberoende av de övriga kan ge upphov till rumsupplevelse. Syn och känsel är de två återkommande sinnena i forskningen även om vikten av de övriga inte alldeles avfärdas.

Orientering görs bland annat med hjälp av märken och kan utgöras av stabila eller privata punkter, och orienteringen sker med hörsel, känsel och lukt. Orienteringsuppfattningen kan försämrats av olika yttre påverkan. Det är som hos seende så att viss orientering sker helt i ett slumrande tillstånd när en plats är mycket välkänd, annan orientering kräver stor

sinnenärvaro. Dessa beskrivs som Jagets uppmärksamhetsnivå inriktat mot inre respektive yttre objekt.

När det gäller barndomsblindas förståelse av synsinnets karaktär är det först och främst så att dessa barn inte genast vid födseln märker att det finns ett sinne de inte har tillgång till. Barndomsblinda personer upptäcker sin blindhet när de märker att seende kan få tillgång till saker och göra saker som de själva inte kan och att detta beror på något som förutsätter synförmåga. Barndomsblinda kan inte erfarenhetsmässigt förstå synbetingade saker.

I kapitel 4 med intervjuer om kulturmiljövärden svarar informanterna, två synsvaga och två synskadade, i den första delen på frågeställningarna vilket återges i berättande- och citatform. Därefter följer tre avsnitt där resonemang kring materialet, förslag till förfining av upplevelsen för blinda samt resonemang kring intervjumaterialet genom huvudlitteraturen förs.

Det som visat sig genom intervjuerna är många likheter mellan seendes och synskadades värdegrunder. Det som dock talar för att synskadade har mindre tillgång till det visuella är att de främst värdesätter känslor och *minnen* kring en plats, seder och bruk, och att de inte anser det vara ett stort hinder att en byggnad är gammal och bevarandevärd i fråga om att tillåta anpassning av den, dock en ganska självklar kommentar ur synskadades perspektiv.

De önskar alla att få *röra vid tingen* i en kulturmiljö och *bättre beskrivningar* av vad som finns att se och hur det ser ut. Det berättade anses inte vara det allra viktigare ur ett synskadeperspektiv utan här belyses också värdet av att besöka platsen. Färg uttrycks vara viktigt vilket jag upplevde intressant, samt de synsvaga upplever synsinnets vara deras primära sinne medan de synskadade minns genom känsel, ljud och doft.

Som *förslag* till förfining av de synskadades upplevelse av en kulturmiljö skulle kunna göras tillägg så som uppmaningar till besökaren att känna på vissa delar som sitter i lämplig höjd som beskriver något av det seende kan uppfatta med synen. När det gäller färgbekrivningar borde det kunna göras liknelser till de färger som är viktiga i miljön med hjälp av måleriska adjektiv (egenskapsord).

Eftersom synskadades föreställningar om hur ting ser ut är baserat på känselintryck och förklaringar är även modeller en bra lösning för att berika upplevelsen. Många miljöer skulle kunna definieras utifrån visuella värden som går att beskriva med ord som gör dem tydliga för de övriga sinnen.

Det vi borde tänka på är att bevarandet alltid bör innehålla *bevarande för alla sinnen*. Det skulle kunna göras aktuellt med hjälp av Unnerbäcksmodellen som eventuellt skulle kunna utökas med en kategori för bevarande för alla sinnen. En kategori som talar om att det betydelsefulla på en plats bör bevaras så att det kan upplevas med andra sinnen än synsinnets.

I avsnittet resonemang kring intervjumaterialet genom huvudlitteraturen i kapitel 4 förs ett resonemang kring orientering, bildupplevelse, känsla och rumsuppfattning som anknyter till litteraturen. Ett avsnitt som är mer filosofiskt avslutar kapitlet.

När det gäller *orientering* vill de synskadade skapa sig inre kartbilder, de synsvaga talar bland annat om att svepa med blicken för att sedan närma sig objekten.

Bildupplevelsen av en större miljö skapas av närhet till platsen och för *upplevelsen* av en plats och dess *värden* verkar minnen spela roll för de synskadade. Detta ter sig mycket troligt eftersom de inte kan förlita sig på tidigare synintryck.

För både de synsvaga och de synskadade är *känsla* ett viktigt element för upplevelse. Den kan i sin tur härledas till den berättelse en plats står om.

Även när det gäller *rumsupplevelse* verkar den nästan uteslutande i den synskadade gruppen vara grundad på olika typer av minnen. Den som varit seende tidigare i sitt liv förlitar sig på de visuella minnena, medan den andra personen har minnen i form av *förståelse i form av föreställning*, alltså om hur någonting materiellt är eller ser ut. *Upplevelsen* förbättras avsevärt med hjälp av fysiskt betingade element i båda grupperna. Även ljudupplevelser fördjupar intrycken och både de synsvaga och de synskadade vill *röra sig* i en miljö för att få en *rumsuppfattning*.

Om *rumsupplevelsen* ligger i *rörelsen* eller i *känslintrycket* har inte intervjuerna gett svar på, däremot tycks *sinnena hänga ihop*, vare sig man ser eller är synskadad och även om man är synskadad kan man göra sig föreställningar i form av inre bilder genom att röra vid former. Den filosofiska utläggningen i slutet av kapitel 4 handlar om vari upplevelsen av färg och minne bottenar. Det verkar finnas skildringar av minnen som härleds tillbaka till innan vi föds.

I den avslutande diskussionen förs ett resonemang där det till att börja med svaras på den utvidgade frågeställningen om hur kulturmiljövårdens sätt att presentera och definiera kulturmiljöer påverkar upplevelsen och därmed tillgängligheten till kulturmiljöer för synskadade. Det har visat sig att den fysiska tillgängligheten, som jag valde att inte lägga störst fokus vid, sammanfogas med den sorts tillgängliggörande jag velat lägga grunden för. Den fysiska tillgängligheten är således nära förankrad med de frågeställningar uppsatsen haft som fokus att skönja svaren på. Om en miljö är lätt att inta, och om den har de fysiska attribut som synskadade kan tillgodogöra sig blir också de övriga intrycken starkare. Våra sinnen tycks nära förbundna och det går inte att göra en miljö mer upplevelsebar för blinda utan att lägga till vissa fysiska attribut.

De visuella estetiska värdena har visat sig vara värdefulla även för synskadade, för de synsvaga var synen rentav det primära sinnet. Jag hade väntat mig kunna utläsa att berättelsen skulle spela en avgörande roll för synskadade, men här har fallet visat sig vara att de synskadade allra främst vill besöka miljöerna.

Materialet från de genomförda intervjuerna är många gånger tvetydigt, men visar på att det går att uttyda viktiga värden i form känslor, minnen, seder och bruk som inte torde vara synbetingade, men som även anses viktiga för seende

Något som skiljer sig från många seendes åsikt är önskan om att tillåta förändring av materialen.

Det har visat sig att kulturmiljöer visst finns till, och därtill uppskattas av de synsvaga och synskadade, däremot finns inte alla attribut ännu för att de skall kunna ta in dem till fullo.

Tanken med studien var också att skapa en bättre förståelse för hur stor roll andra sinnesintryck spelar för upplevelsen av en plats. De har visat sig spela stor roll, med hjälp av bildupplevelse skapar sig även synskadade utvecklade bilder.

Ämnet jag valde för min studie skildrar en världsbild skild från min egen – den ur en synskadad persons perspektiv – och ett annat sätt att uppleva värden.

Jag skulle vilja säga att kulturmiljövärden åtminstone i de synskadades föreställningsvärld, den de delat med sig av till mig genom samtal utanför kulturmiljöer, många gånger liknar de värden jag själv definierar för mig. Det visar på att vi inte är så olika bara för att vi har olika sinnesförutsättningar, men föder även frågan om det är egna upplevelser och egen kunskap eller inlärd kunskap och inlärd kunskap vi bär på – ett verkligt *kulturarv*.

7 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

7.1 Otryckta källor

7.1.1 Informanter

Informant I: Matilda, synsvag, närvarointervju 2010-04-26

Informant II: Karl Fredrik, synsvag, närvarointervju 2010-04-26

Informant III: Dagny, synskadad, telefonintervju 2010-05-03

Informant IV: Anders, synskadad, telefonintervju 2010-05-18

Informant V: Per-Anders Johansson, tillgänglighetsansvarig SFV, föreläsning om tillgänglighetspolicy, Lokalkontoret Skeppsholmen, Stockholm 2010-03-25

7.2 Tryckta källor och litteratur

7.2.1 Litteratur

Ayres, Jean (1988). *Sinnenas samspel hos barn*. 2. uppl. Stockholm: Psykologiförl.

Bergström, Inger (1994). Rummets kroppsspråk: tankar om upplevelse, rörelse och form i arkitekturen. *Nordisk arkitekturforskning*. 1994 (7:3), s. 75-85

Berner, Annika & Johansson, Per-Anders (red.) (2005). *Tillgänglighet och kulturarv = Accessibility and cultural heritage*. 1. uppl. Stockholm: Statens fastighetsverk

Brooks, Van Wyck (1957). *Helen Keller: en porträttsskiss*. Stockholm: Bonnier

Demker, Axel (2009). *Ljudlandskap i kulturmiljöer*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård

Goleman, Daniel (2000). *Känslans intelligens: om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle*. [Ny utg.] Stockholm: Wahlström & Widstrand

Gustavsson, Linda (2004). *Tillgänglighet i kulturhistoriskt intressanta miljöer*. Göteborg: Göteborgsuniversitet, Institutionen för miljövetenskap och kulturvård, avdelningen för kulturvård

Karlsson, Gunnar (1999). *Leva som blind: fenomenologisk-psykologiska undersökningar*. Stockholm: Carlsson

Malmgren, Pia (2008). *Upplevelser av natur utan visuella intryck [Elektronisk resurs]*. Examensarbete. Tillgänglig på Internet: <http://epsilon.slu.se/10964800.pdf>

Millar, Susanna (1994). *Understanding and representing space: theory and evidence from studies with blind and sighted children*. Oxford: Clarendon Press

Riv hindren: riktlinjer för tillgänglighet: enligt förordning 2001:526 om statliga myndigheters ansvar för genomförande av handikappolitiken. 2. uppl. (2009). Johanneshov: Handisam - myndigheten för handikappolitisk samordning

Steiner, Rudolf (2005). *Människan: den stora gåtan: två föredrag om de tolv sinnen och de sju livsprocesserna.* [Ny utg.] Järna: Antroposofiska bokförlaget

Unnerbäck, R. Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.* 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Welsh, Richard L. & Blasch, Bruce B. (red.) (1980). *Foundations of orientation and mobility.* New York: American Foundation for the Blind

Förordningen om statliga byggnadsminnen m.m. (1988:1229)

Förordningen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVF (1994:1215)

Lagen om kulturminnen m.m., KML (1988:950)

Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m., BVL (1994:847)

Plan- och bygglagen, PBL (1987:10)

7.2.1.1 Litteratur, andrahandskällor

Andrahandskälla genom: Kjellman, Cecilia (1986). *Jag tänker alltså hittar jag!: om synskadades förmåga att hitta i urban miljö.* Examensarbete.

Förstahandskälla i: *Journal of visual impairment & blindness.* (1983:4) vol. 77. Chatman S.P., Herman J.E. och Roth S.F. *Cognitive mapping in blind people: Acquisition of spatial relationships in a large-scale environment.* New York: American Foundation for the Blind, Information Dept., Publications Division.

7.3 Vardagstryck

Dialog i mörkret – en utställning som inte syns men känns, utställningsbroschyr. Historiska museet 2002.

Läckö slott, ett tillgängligare 1600-tal, SFV, (Iris Intermedia), taktilt informationshäfte.

Läckö slott, SFV, (Poeform), informationshäfte med lättlästguide.

7.4 Internetreferenser

Internet 1: 2010-05-09 Östermalmsoptik hemsida för säkrande av källa angående intryck 80 procent med synen, samt 1 miljon färgnyanser normaleende.

<http://www.ostermalmsoptik.se/din-syn/>

Internet 2: 2010-05-09 Intryck nr. 2 (2005), personaltidning för landstinget i Värmland för säkrande av källa angående intryck 80 procent med synen.

www.liv.se/sidkat/13236/ortoptist205.pdf

Internet 3: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av kulturmiljö.

<http://www.ne.se/kulturmiljövård>

Internet 4: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av blindhet.

<http://www.ne.se/blindhet>

Internet 5: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av synskada.

<http://www.ne.se/synskada>

Internet 6: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av sinne.

<http://www.ne.se/sinne>

Internet 7: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av perception.

<http://www.ne.se/perception>

Internet 8: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av visuell.

<http://www.ne.se/visuell>

Internet 9: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av synsinne.

<http://www.ne.se/synsinne>

Internet 10: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av luktsinne.

<http://www.ne.se/luktsinne>

Internet 11: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av smaksinne.

<http://www.ne.se/smaksinne>

Internet 12: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av känsel.

<http://www.ne.se/känsel>

Internet 13: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av hörselsinne.

<http://www.ne.se/hörselsinne>

Internet 14: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av estetik.

<http://www.ne.se/estetik>

Internet 15: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av värde.

<http://www.ne.se/värde/1625728>

Internet 16: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av autentisk.

<http://www.ne.se/autentisk>

Internet 17: 2010-05-09 Wikipedia, dansk. För definitionen av autenticitet.

<http://da.wikipedia.org/wiki/Autenticitet>

Internet 18: 2010-05-09 Nationalencyklopedin • Kort. För definitionen av immateriell.
<http://www.ne.se/immateriell>

Internet 19: 2010-05-01 Riksantikvarieämbetets hemsida för immateriella kulturarv.
http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/immateriella_kulturarv.html

Internet 20: 2010-05-09 Wikipedia, svensk. För definitionen av fenomenologi.
<http://www.sv.wikipedia.org/wiki/Fenomenologi>

Internet 21: 2010-05-21 För Dialog i mörkret, utställning.
<http://martin.heureka.fi/exhibitions/dialogi/ru/dialog.html>

Internet 22: 2010-04-30 Synskadades Riksförbunds hemsida för synskadade i Sverige.
<http://srf.nu/Om-synskador/>, <http://srf.nu/Om-synskador/Ogonsjukdomar/Vem-ar-synskadad/>

Internet 23: 2010-05-16 Wikipedia, svensk. För talsyntes.
<http://www.sv.wikipedia.org/wiki/Talsyntes>

Internet 24: 2010-04-30 Wikipedia, svensk. För Louis Braille och Brailleskrift.
http://sv.wikipedia.org/wiki/Louis_Braille, <http://sv.wikipedia.org/wiki/Brailleskrift>

Internet 25: 2010-05-09 För Daisy-spelare.
www.daisyspelare.se

Internet 26: 2010-05-08 För Daisy-guider.
<http://www.designmuseum.se/daisy2.htm>

Internet 27: 2010-05-15 För visual turn.
<http://science.jrank.org/pages/8145/Visual-Culture.html>

Internet 28: 2010-05-15 För visual turn.
<http://science.jrank.org/pages/11568/Visual-Culture-Visual-Turn.html>

7.5 Illustrationsförteckning

2010-05-21 För omslagsfigur.
<http://martin.heureka.fi/exhibitions/dialogi/ru/dialog.html>

2010-05-24 För bild med hand över punktskrift.
www.answers.com/topic/braille